

Savaş ve Diploma Arasında: II. Dünya Savaşı'nda Belçika'nın Almanlar Tarafından İstilasası ve Türk Öğrenciler

Between War and Diploma: The German Invasion of Belgium in World War II and Turkish Students

Murat AYDOĞDU*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye.

ORCID: M.A. 0000-0001-6857-1211

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat Aydoğdu,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail:
murat.aydogdu@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.06.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.11.2024

Son Revizyon/Last Revision: 02.12.2024
Kabul/Accepted: 02.12.2024

Atıf/Citation: Aydoğdu, Murat. "Between War and Diploma: The German Invasion of Belgium in World War II and Turkish Students." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 46 (2024): 313-355.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1505658>

Öz

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasının hemen ardından Türk Hükümeti Almanya ve Fransa'daki Türk talebeleri tamamen, diğer Avrupa ülkelerinde bulunanları ise kısmen geri çekti. Ne var ki savaşın durağan seyrine aldanan hükümet bu talebelerin pek çoğunu kısa süre sonra tahsil gördükleri ülkelere geri gönderdi. 10 Mayıs 1940 tarihinde Almanlar Belçika'ya taarruz ettiklerinde Türk vatandaşı 81 talebe bu ülkede bulunmaktaydı. Taarruzu takip eden günlerde bu talebelere yaklaşık yarısı zor şartlar altında Fransa'ya geçerken, diğer yarısı bunu başaramadı. Türk Hükümeti Fransa'ya geçen talebeleri eğitimlerine orada devam etmeleri ya da memlekete dönmeleri konusunda serbest bıraktı. 1940 yılı haziran ayından itibaren Fransa'daki pek çok Türk talebe Türkiye'ye gelmeye başladı. Türk Hükümeti ancak temmuz ayı sonlarında Fransa ve Belçika'daki bütün Türk talebelerin tamamen Türkiye'ye getirilmesine karar verdi. Geri dönmeyi reddeden 12 tanesi hariç, temmuz ayından itibaren Belçika'daki Türk talebeler de Almanya üzerinden yurda dönmeye başladı.

Bu makale, arşiv belgeleri ve dönem basınından yararlanarak, Belçika'daki Türk öğrencilerin Alman taarruzu sırasında yaşadıkları olayları, Fransa'ya geçenlerin ve Belçika'da kalanların yurda getirilmeleri için gösterilen çabaları ve karşılaşılan zorlukları ele almaktadır. Ayrıca, öğrencilerin Belçika'da kendi hallerine terk edildikleri yönündeki, özellikle Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı'ya odaklanan tartışmalar, kronolojik bir düzen ve analitik bir yaklaşımla incelenmiştir. Makale, bu meselenin ortaya çıkmasında ve çözüm sürecinde Türk Hükümeti'nin payını, izlediği yöntemleri ve rolünü eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Makalenin vardığı en belirgin sonuç, Türk Hükümeti'nin savaş karşısında Avrupa'daki Türk öğrencilere yönelik tutumunun çelişkili ve rasyonellikten uzak olduğudur. Bu durumun temel nedeni, İngiltere ve Fransa'nın Alman ilerlemesini durduracağına dair aşırı iyimser bir beklentidir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki Türk talebeler/ öğrenciler, Belçika, Nebil Batı, Türk Eğitim Tarihi

ABSTRACT

Following Germany's attack on Poland on September 1, 1939, the Turkish government initiated the withdrawal of Turkish students from Germany and France entirely and partially from other European countries. However, misled by the initial stagnation of the war, the government soon allowed many of these students to return to their respective countries of study. By May 10, 1940, when Germany launched its offensive on Belgium, 81 Turkish students were present in the country. In the aftermath of the attack, approximately half of these students managed to cross into France under challenging conditions, while the remainder were unable to do so. The Turkish government left the students who had reached France to decide independently whether to return home. It was only in late July 1940 that a decision was made to repatriate all Turkish students from France and Belgium.

This article explores the experiences of Turkish students in Belgium during the German offensive, the efforts and obstacles encountered in repatriating those who crossed to France and those who remained in Belgium, and the debates over the perceived abandonment of these students by the Turkish government. It also critically assesses the government's role in both the emergence of this situation and the strategies employed to resolve it.

The article concludes that the Turkish government's inconsistent and often irrational approach to Turkish students in Europe was primarily influenced by misplaced optimism in Britain and France's ability to halt Germany's advance.

Keywords: Second World War, Turkish Students in Europe, Belgium, Nebil Batı, Turkish Education History

Extended Abstract

Following Britain and France's declaration of war on Germany in early September 1939, the Turkish government implemented the complete withdrawal of Turkish students from Germany and France and a partial withdrawal from other European countries. However, misled by the initially stagnant progress of the war, the government soon permitted many of these students to return to their respective countries of study. Neither Germany's offensives against Denmark and Norway nor the anticipation of attacks on the Netherlands and Belgium prompted the Turkish government to revise its policies regarding Turkish students in Europe. By May 10, 1940, when Germany launched its invasion of Belgium, 81 Turkish students were residing in the country. In the days following the offensive, approximately half of these students managed to cross into France under challenging conditions, while the remaining students were unable to do so.

Based on reports from the Turkish Ambassador to Brussels, Nebil Batı-who departed Belgium three days after the German attack and relocated to Paris-the Turkish government initially announced that all Turkish students in Belgium had successfully crossed into France. However, it soon became evident that this was inaccurate. The government subsequently began publishing lists in the press detailing the names of students who had reached France and those who remained in Belgium. Newspapers also published the names of students who returned to Türkiye from Europe during this period. Ambassador Nebil Batı's expedited departure from Belgium, leaving behind dozens of Turkish students, drew significant criticism. The students' families and

journalist Zekeriya Sertel, writing in the *Tan* newspaper, publicly criticized the ambassador's actions, highlighting the perceived abandonment of Turkish citizens in a critical situation.

While Allied forces attempted to halt the German advance in northern France, the Turkish government allowed Turkish students to decide independently whether to remain in France to continue their studies or return to Türkiye. Beginning in June, a significant number of Turkish students opted to return. However, as the German zone of occupation expanded-culminating in the fall of Paris-Turkish students in France gradually lost the opportunity to return home. In the subsequent weeks, under the guidance of the Turkish Embassy, these students began moving from one city to another within the territories controlled by the Vichy Government.

It was not until late July that the Turkish government formally decided to repatriate all Turkish students from Belgium and France. Following this decision, the Turkish Embassy in Berlin intervened on behalf of the students in Belgium, negotiating with the German government to facilitate their return through Germany. By July 1940, the Turkish students in Belgium began their journey back to Türkiye via Germany.

By mid-October 1940, 59 of the 81 Turkish students studying in Belgium had returned to Türkiye. Of the remaining students, seven were in France and Portugal, while 15 stayed in Belgium. All 15 students in Belgium were pursuing their studies independently, without the sponsorship of Turkish official institutions. In the following period, three of these 15 students chose to return to Türkiye, while the remaining 12 disregarded government warnings and refused to leave Belgium. Most of the students who returned to Türkiye due to the war, particularly those studying in Belgium on behalf of Turkish official institutions, were sent to the United States in 1940 to continue their education.

The Turkish government's approach to Turkish students in Europe during the war was marked by inconsistency and irrationality. Initially, the government repatriated students from Germany and France. However, it subsequently sent most of them back to their respective countries of study and, during the most severe phases of the war in mid-May 1940, dispatched an additional 32 Naval Construction Engineering students to Britain. At the same time, in accordance with a prior government decision, over 30 students traveled to Paris-and some to Britain- even though it was the end of the school year. These students, who undertook perilous journeys to France and Britain, were almost immediately recalled upon arrival.

This contradictory policy likely stemmed from the Turkish government's misplaced confidence in its alliance with Britain and France, formalized in the treaty of October 19, 1939. Ankara officials appeared to believe that the First World War scenario would repeat itself, with German forces failing to penetrate the French interior. Additionally, the psychological difficulty of reversing a prior decision to send students back to their schools likely complicated the implementation of a second withdrawal.

Giriş

Almanların 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasının ardından İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle birlikte korkulan büyük Avrupa Savaşı da başlamış oluyordu. Daha ağustos ayının sonlarında Avrupa'da tahsil gören yüzlerce Türk talebe, kıtadaki gerginlik sebebiyle zaten Türkiye'ye dönmeye başlamıştı¹. Ankara Hükümeti ise savaşla birlikte ilkin sadece Almanya ve Fransa'daki talebelere odaklanarak bu iki ülkede gerek devlet hesabına gerek kendi imkânlarıyla tahsil gören tüm talebeleri eylül ayı içerisinde yurda geri getirdi. Öte yandan Maarif Vekâleti'nin tavsiyesi üzerine Başvekâlet 23 Eylül'de devlet talebelerinden Amerika'da tahsil görenlerin tamamının, İsviçre, İtalya, İngiltere ve Belçika'dakilerden ise sadece fen şubelerinde ve teknik sahada tahsil görenlerin tahsillerine devam etmelerini, diğerlerinin ise Türkiye'ye geri getirilmesini kararlaştırdı. Almanya ve Fransa dışında kendi imkânlarıyla tahsil gören talebelerin tahsillerine devam etmeleri ya da yurda dönmeleri konusundaki karar ise velilerine (eğer velileri yoksa kendilerine) bırakıldı².

İki hafta sonra (7 Kasım 1939) İcra Vekilleri Heyeti Avrupa'nın hangi ülkesinde olursa olsun, devlet hesabına teknik ve fen alanlarında tahsil gören tüm talebelerin tahsil gördükleri ülkelere geri gönderilmelerine karar verdi. Diğer alanlarda tahsil gören devlet talebelerinden tahsillerini bitirmelerine azami bir sene kalanlar da geri gönderilecekti. Kendi hesaplarına Avrupa'da tahsil gören talebeler ise hiçbir kayda tabi olmayacaklardı³. Büyük ölçüde Almanya ve Fransa'dan yurda getirilen fen ve teknik alan talebelerinin geri gönderilmesiyle ilgili bu kararlar⁴ da göz önüne alındığında Belçika'da tahsil gören devlet talebelerinin durumu şu şekilde özetlenebilir: Fen ve teknik alan talebelerinin tamamı, diğer talebelerden ise tahsillerini bitirmelerine azami bir sene kalanlar Belçika'da tahsillerine devam edecekti.

Şüphesiz hükümeti Avrupa'da tahsil gören talebeler konusunda kısa süre içerisinde daha esnek bir tutum sergilemeye teşvik eden en önemli sebeplerden biri, ortada ilan

-
- 1 Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", *Vakanivis*, Yıl: 7, Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan, Aralık 2022, s. 1260.
  - 2 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-10-0-0/142-13-20, lef 2-3. Başvekâlet aynı gün bu talebelere döviz müsaadesi verilmesi için Maliye Vekâleti'ni, pasaport işlemleri için de Dâhiliye Vekâleti'ni bilgilendirdi. Bkz. *BCA*, 30-10-0-0/142-13-20, lef 2.
  - 3 *BCA*, 30-18-1-2/89-107-4; Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1261.
  - 4 Paris Büyükelçisi Behiç Erkin'in anılarına bakılırsa Fransa ve Almanya'da tahsil görmekte olan Türk talebelerin bu ülkelerde tahsillerine devam etmelerinde Ankara'daki Fransız ve Alman Büyükelçileri Massigli ve Von Papen önemli rol oynamışlardır. Bkz. Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958*, haz. Ali Birinci, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2023, s. 472.

edilmiş bir savaş olmasına rağmen muharip tarafların fiili çatışma safhasını başlatma konusunda tereddüt içerisinde olmalarıydı. Ancak Almanların 9 Nisan 1940'ta Danimarka ve Norveç'e yönelik başlattıkları işgal hareketi üzerine Müttefiklerin Almanları Norveç'ten söküp atmaya yönelik çabalarının devam ettiği bir sırada alınan yeni bir karar, kuzeydeki bu mücadelenin Ankara Hükümeti'nin Avrupa'daki talebelere yönelik politikasını hiçbir şekilde etkilememiş olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. İcra Vekilleri Heyeti 20 Nisan 1940'ta aldığı bu kararla Maliye, Maarif ve Adliye Vekâletlerine bağlı 43 talebenin daha Avrupa'daki okullarına geri gönderilmelerini (Almanya'da okuyanlar Almanca tedarisat yapan İsviçre'deki okullara nakil ve kayıt ettirileceklerdi) kabul ediyordu⁵.

Uzun süredir hemen herkes Hollanda ve Belçika'ya yönelik bir Alman saldırısı endişesi içerisindeyken⁶ Türk Hükümeti'nin en muhtemel Alman hedeflerinden biri olduğu düşünülen Belçika'daki Türk talebeler hakkında, hele Norveç olayı da ortadayken neredeyse hiç bir ciddi tedbir almamasının sebebi ne olmuş olabilir? Eğer bu bir vurdumduymazlıktan kaynaklanmıyorsa (ki Nazilerin 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırımları sonrası Almanya ve Fransa'dan talebelerin geri çağırılması öyle olmadığına delalet etmektedir) o zaman ancak 19 Ekim 1939'da yapılan antlaşmayla kendileriyle ittifak kurulan İngiltere ve Fransa'ya duyulan güvenle açıklanabilir. Ankara ortada ilan edilmiş bir savaş olduğu halde muharip taraflardan biriyle ittifak ilişkisi içine girmekle zaten savaşta kimi favori gördüğünü belli etmiş oluyordu ve muhtemelen daha fazla Alman ilerlemesine müsaade etmeyecekleri hususunda Müttefiklerine karşı abartılı bir güven geliştirmişti. Eğer böyleyse kısa süre içerisinde bu düşüncenin fazlasıyla iyimser olduğu ortaya çıkacak ve Belçika'daki 81 Türk talebesi bir anda o güne dek görülmemiş şiddetle bir savaşın ortasında kalacaktı.

5 BCA, 30-18-1-2/90-38-9; Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1264-1265.

6 Hitler daha önce Batı'ya yönelik saldırı için 12 emir yayımlamış ve iptal etmişti. Böylesi bir saldırıyı delilik olarak gören asker-sivil kimi Alman yetkililer saldırı emirlerini özellikle Hollandalı yetkililere ihbar etmişlerdi. Hitler bu kez geri almayacağı 13. emrini tebliğ ettiğinde bu, hedefteki ülkeler tarafından şüpheyle karşılanmış olsa da İngiltere ve Fransa Norveç'in Almanlar tarafından işgalinin ardından Almanların yeni hedefinin kendileri ve genel anlamda Batı Avrupa olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden Belçika'ya yığınak yapmak istemişler ama bu teklif tarafsız Belçika tarafından reddedilmişti. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 23. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 329-330; Öte yandan Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı'nın Belçika Dışişleri Bakanı Spaak ile 18 Nisan 1940 tarihinde yaptığı görüşmeye dair Ankara'ya gönderdiği rapor Norveç'e yönelik Alman saldırısının Spaak tarafından Batı'ya yönelik Alman saldırısının girizgahı olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktaydı. Savaşın düğümünün Batı cephesinde çözüleceği genel kanısını paylaşan Spaak Almanlar ilkin Hollanda ya da Lüksemburg'a yönelse bile neticede Belçika'yı görmezden gelmeyeceklerine inanıyordu. Ama rapordan anlaşılacağı üzere Belçika Hükümeti son ana kadar tarafsızlığını koruma eğilimindeydi. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 508/44325-211451-84, Dijital Görüntü Sayı Numarası (DGSN) 1-3. (Tek görüntüden oluşan belgeler için sayı numarası verilmeyecektir)

Savaşın gafil avladığı Türk talebelerin en başında Belçika’da bulunanların geldiği kesindir. Zira Belçika Avrupa’da Türk talebelerin yoğun olarak bulunduğu ülkeler içinde Alman taarruzuna maruz kalan ilk ülke olacaktı. Belçika ile eş zamanlı olarak Hollanda ve Lüksemburg da Alman saldırısına uğrayacaktı ama bu ülkeler tahsil için tercih edilen ülkeler değildi⁷. Dolayısıyla bu yeni taarruz dalgası Almanya, Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya gibi ülkelerde okuyan Türk talebeler için ilk anda yaklaşan tehlikeyi işaret eden bir sinyal vazifesi görürken Belçika’daki 81 Türk talebeyi ise bir anda amansızca içine alıverdi. Bu sebeptendir ki Avrupa’daki Türk talebeler söz konusu olduğunda savaşın bu safhasında üzerinde en çok durulan grup da Belçika’dakiler olacaktı.

Bu makale Başkanlık Cumhuriyet Arşivi’ne, Türk Diplomatik Arşivi’ne, bu konuda çok zengin bir kaynak olan dönem basınına, az sayıda olsa da tanıklıklara ve bu konuya değinen yine az sayıdaki akademik çalışmaya⁸ müracaat ederek Belçika’daki Türk talebelerin Alman taarruzu sırasında neler yaşadıklarını, Fransa’ya geçenlerin ve Belçika’da kalanların yurda getirilmeleri için sarf edilen çabaları ve karşılaşılan zorlukları, talebe velilerinin ikinci adresine dönüşen Sirkeci Garı’ndaki endişeli ve umutlu bekleyişi,

7 Lüksemburg’u bir kenara bırakacak olursak, bu makale yazıldığı sırada Türk Diplomatik Arşivi’nin Hollanda fonu açık değildi. Ne var ki gerek söz konusu arşivin diğer fonlarında, gerek Başkanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde, gerek dönemin basınında, gerekse de herhangi akademik bir çalışmada Hollanda’da hatırı sayılır düzeyde Türk talebesi bulunduğuna dair veri yoktur. Bu kaynaklar Hollanda’daki Türk talebelere bahsetmekle birlikte muhtemelen bunlar iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaki kendi imkânlarıyla okuyan talebelerdir. Hollanda’nın tahsil için gerek devlet ve gerekse özel şahıslar için tercih edilmemesinin sebebi eğer bu ülkedeki eğitim standartları değilse halinde dil meselesidir. Fransızca, Almanca, İngilizce ve bir ölçüde İtalyanca’nın yanında tahsil dili olarak Felemenkçe belki de zor ve işlevsiz görülüyordu.

8 İkinci Dünya Savaşı sırasında Belçika’da tahsil gören Türk talebelerin durumuna değinen makaleler mevcuttur. Bunlardan Ayhan Sertkaya ve Yakup Yılmaz tarafından kaleme alınan “II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika’daki Türk Talebeler” başlıklı makale doğrudan bu konuyla ilgilidir. Her ne kadar konuyu doğrudan ele alan ilk makale olarak değeri yadsınmazsa da bu küçük hacimli makale meseleyi geniş bir perspektif içerisinde analitik ve bütünlüklü bir şekilde ortaya koymaktan ziyade Başkanlık Cumhuriyet Arşivi’nde mevcut belgelerin yapılan seçki üzerinden konunun şu veya bu noktasına değinmekle yetinmektedir. Konuyla ilgili çok kıymetli veriler barındıran dönem basını, çeşitli kaynaklarda dağınık bir şekilde bulunan anılar ve son zamanda araştırmacıların kullanımına açılan Türk Diplomatik Arşivi’ndeki çok önemli belgeler bu makalede kullanılmamıştır. Makale için bkz. Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, “II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika’daki Türk Öğrenciler”, *Tarih ve Gelecek*, C. 2, S. 2, Ağustos 2016, s. 130-139. Nesrin Akkor’un kaleme aldığı “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa’da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)” başlıklı oldukça hacimli makale ise söz konusu dönemde Avrupa’da eğitim alan Türk talebeler meselesini bir bütün olarak ele almaktadır. Gerek BCA ve gerek TDA belgelerinin yoğun olarak kullanıldığı makale daha çok Almanya, Fransa ve İngiltere’deki talebeler üzerinde durmaktadır. Belçika’daki talebeler meselesi ise genel talebe meselesi içerisinde yeri geldikçe değinilen ama üzerine odaklanılmayan gölgede bir mesele olarak kalmıştır. Dönem basınına müracaat edilmekle birlikte, odak noktası daha genel olduğundan, Belçika’daki talebelerle ilgili basında yer alan pek çok haber ve tartışma ile arşivlerde mevcut ve konuyla ilgili detaylar ihtiva eden kimi belgeler ve yine anılar makaleye dahil edilmemiştir. Makale için bkz. Nesrin Akkor, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa’da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)” s. 1244-1291. Savaş Sertel ve Şahin Yedek imzalı “Arşiv Belgelerine Göre Milli Şef Döneminde Türkiye-Belçika İlişkileri (1938-1950)” başlıklı makale ise konuya ancak birkaç cümleyle değinmektedir. Makale için bkz. Savaş Sertel, Şahin Yedek, “Arşiv Belgelerine Göre Milli Şef Döneminde Türkiye-Belçika İlişkileri (1938-1950)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 33, 2015, s. 353-365.

talebelerin Belçika'da kendi hallerine terk edildikleri yönünde özellikle Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı odaklı tartışmaları kronolojik bir düzende ve analitik bir yaklaşımla ortaya koymaya ve bu meselenin ortaya çıkmasındaki payıyla ve çözümlenmesinde izlediği yöntemlerle Türk Hükümeti'nin meseledeki rolünü eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmeye çalışacaktır.

1. Alman Saldırısı ve Belçika'daki Talebelerin Vaziyetine Dair Alman İlk Bilgiler

Almanlar, 10 Mayıs 1940 sabahı Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a işgal maksatlı hava ve kara harekâtı başlattılar. 1920 yılında Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasını Nazileri kışkırtmamak adına 1936'da fesheden, o andan itibaren de tarafsızlık politikasını itinayla korumuş⁹ ve Müttefik birliklerin ülkesinde konuşlanmasına müsaade etmemiş olan Belçika'ya, Alman saldırısının hemen akabinde Fransa-Belçika sınırında bekleyen 500.000 kişilik İngiliz-Fransız kuvveti girdi. Bu sebeptendir ki 15 Mayıs'ta teslim olan Hollanda'ya mukabil Belçika 27 Mayıs'a kadar direnebilecekti¹⁰.

Alman saldırısı başladığında Brüksel, Liege, Mons, Gent şehirlerinde tahsil görmekte olan Türk vatandaşı 81 talebe Belçika'da bulunmaktaydı¹¹. (Bunların çoğunluğunu teşkil eden özel talebelerin sayısını tespit etmek Ankara Hükümeti'nin epeyce zamanını alacaktı ve yazışmalarda Belçika'daki talebeler önce altmışlı, zamanla yetmişli sayılarla ifade edilecek ve nihayet 81'de karar kılınacaktı). Aynı gün Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı¹² Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta Türk diplomatik misyonu üyelerinin sağlık durumunun iyi olduğunu gerek Türk talebelerin gerek Türk vatandaşlarının

9 Belçika'nın iki dünya savaşı arası dönemde izlediği dış politika, tarafsız pozisyona geçiş süreci ve savaşın başlamasından Almanların ülkeyi işgaline kadar benimsediği tutum için bkz. Jean Michel Veranneman de Watervliet, *Belgium in the Second World War*, Pen & Sword: Military, Barnsley-South Yorkshire, 2014, s. 11-17; *Belgium: The Official Account of what happened 1939-1940*, Published for The Belgian Ministry of Foreign Office by Evans Brothers Limited, London, 1941, s. 1-25.

10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, s. 329-331.

11 *BCA*, 30-10-0-0/142-14-10, lef 3.

12 İsmail Nebil Batı, 1888'de İstanbul'da doğdu. 1911'de Mülkiye'den mezun oldu. Maliye ve İaşe Nazaretlerinde çeşitli memuriyetler ifa etti. Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya geçti ve TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti tarafından 1921 yılında Tiflis Mümessilliği Başkatipliğine getirildi. 1924'de Atina Sefareti Başkâtıbliğine ve Maslahatgüzarlığına tayin edildi ama aynı yıl içerisinde görevinden istifa etti. İki yıl kadar sonra Hariciye mesleğine döndü ve 1926'da Kabil Elçiliğine, 1931'de Tokyo Dâimi Maslahatgüzarlığına, 1936'da Hariciye Vekâleti Genel Sekreterlik 2. Muavinliğine ve 1937'de aynı yerde 1. Muavinliğe, 1939'da Brüksel 1. Sınıf Orta Elçiliğine, 1940'ta Merkez'de 1. Sınıf Orta Elçiliğe, 1945'te Bağdat 1. Sınıf Orta Elçiliği'ne, 1949'da Karaçi Büyükelçiliği'ne, 31 Ekim 1952'de Merkez'de Büyükelçi ünvanı ile Yüksek Müşavirliğe atandı. Bu görevde iken 18 Temmuz 1953'de resen emekliye sevk edildi. Bkz. Ali Çankaya (Mücellidoğlu), "*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte*" *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, IV. Cilt 1909 (1325 R.) – 1923 (1339 R.), *Mekteb-i Mülkiyye Me'zunları*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 1352.

herhangi bir kayba uğradıklarına dair bilgiye sahip olmadığını ifade ediyordu. Lahey'den alınan bilgiye göre oradaki Türklerin durumu da iyiydi. Batı ailelerin durumdan haberdar olabilmesi adına bu bilgilerin radyo ile tebliğini rica ediyordu. Muhtaç vaziyetteki talebelere ve diğer Türk vatandaşlarına yardım edilmesinin ve şartlar müsaa-de ettiği takdirde hepsinin Fransa'ya nakillerinin zaruri olduğunu ifade eden Batı, tüm bunları gerçekleştirmek üzere 5.000 liranın ve her ihtimale karşı kullanılmak üzere elçilik emrine 100.000 frangın derhal gönderilmesini istiyordu¹³. Batı bu telgrafın Ankara'ya ulaştığı konusunda şüphe duyduğundan aynı gün Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla önemli noktalarının bir kez daha Ankara'ya iletilmesini sağlamıştı¹⁴. Hariciye Vekâleti ertesi gün (11 Mayıs) Paris Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta şu hususların Brüksel'e bildirilmesini istedi:

“Telgraflarınızı alıyoruz. Radyoda neşriyat yaptırđık. Paraları göndereceğiz. Talebenin Fransa'ya nakli için teşebbüsatta bulunuyoruz...”¹⁵.

14 Mayıs tarihli gazeteler de Hariciye Vekâleti'ne atfen Hollanda ve Belçika'daki bütün talebelerle elçilik ve konsolosluk mensuplarının durumlarının iyi olduğunu, bu ülkelerdeki talebelerin tahsil için şartları daha müsait bir ülkeye nakledileceklerini duyuruyordu¹⁶.

Hariciye Vekâleti 15 Mayıs'ta Brüksel'e ve ihtiyaten (Brüksel'e bildirilmek üzere) Paris'e de gönderdiği telgrafta Nebil Batı'dan Fransa'ya gönderilecek talebenin sevk-iye ilgili bilgi istiyor ve Paris Konsoloslughuna 2.500 Lira gönderildiğini bildiriyordu¹⁷.

Böylece ilk anda Belçika'da öğrenim gören Türk talebelerin muharebe sahasından uzaklaştırılması adına Fransa'ya nakillerinin kararlaştırıldığı görülüyor. Gazetelere bakılırsa hükümet bunların Belçika dışındaki ülkelerde tahsillerini devam etmesinden yayanıydı. Buna mukabil sorumluluk sahası içinde Belçika da bulunan Paris Talebe Müfettişi¹⁸ Refik Günel¹⁹ bu talebelerin Türkiye'ye gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu²⁰.

13 TDA, 508/44325-211449-16, DGSN 1-2.

14 TDA, 508/44325-211449-15.

15 TDA, 508/44325-211449-14.

16 “Belçika ve Holanda'da: Hariciye mümessillerimiz ve talebelerimiz kâmilen sıhhattedirler”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1940, s. 3; “Hollanda ve Belçikadaki talebe: Tahsil şeraiti daha müsait bir memlekete nakledilecekler”, *Akşam*, 14 Mayıs 1940, s. 5.

17 TDA, 508/44325-211449-12,13.

18 Nesrin Akkor, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)”, s. 1252.

19 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 471.

20 TDA, 508/44325-211450-1.

Öte yandan Belçika'daki talebelerin ve vatandaşların tahliyesi işiyle yerinde ilgilenmesi gereken Nebil Batı aslında bu sırada ülkeyi terk etmiş durumdaydı. Kendi ifadelere bakılırsa Belçika Hükümeti'nin Brüksel'den Ostend'e nakli söz konusu olduğunda²¹ Ostend'e gitmek istemiş ama öncelikle ailesini Paris'e bırakmaya karar vermişti. Yine de Paris'e geçmeden önce ivedilikle yapılması gereken bazı işleri halletmeye çalışmıştı. Bu işlerden biri de Brüksel'deki talebeler ve Türk vatandaşlarının Fransa'ya sevki için pasaport işlemlerinin yapılmasıydı. Bunu yapacak olan Anvers'teki konsolosluktu. Ancak Anvers konsolosluguyla irtibat çok güçleşmiş olduğundan buna imkân yoktu. Bu durumda kendileriyle temas kurulan talebelere ve vatandaşlara yol varakası verilerek Fransız vizesi alınmış ve Fransa'ya sevkleri sağlanmıştı. Ayrıca Anvers konsolosu Fethi Denli ile irtibat imkânı bulunduğu oradaki talebeleri ve diğer Türk vatandaşları sevk etmesini, sonra da yoğun bombardıman altında bulunan Anvers'i terk edip Brüksel'e geçmesini ve yeni talimat gelinceye kadar oradaki talebelerin ve vatandaşların sevkiyle ilgilenmesini rica etmişti. Bundan sonra ailesi ve elçilik başkâtibi Burhan(ettin) Işın'la birlikte Fransa'ya geçmişti (13 Mayıs) ve 18'inde yine beraberinde Burhan(ettin) Işın olduğu halde Ostend'e gitmeyi planlıyordu. Nebil Batı 16 Mayıs'ta Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta tüm bu gelişmeleri aktardıktan sonra Belçika'daki ve Fransa-Belçika sınırındaki vaziyete dair karanlık bir tablo çiziyor ve daha önce talep ettiği paranın (Ostend'de kullanılması çok zor olduğundan) "Belçika'daki Türk Sefiri namına" kaydıyla Paris'teki Osmanlı Bankası'na gönderilmesini istiyordu²².

Bu arada Türk talebeler yavaş yavaş Paris'e gelmeye başlamıştı²³. (Bunlar Belçika'dan gelenlerin²⁴ yanı sıra muhtemelen Fransa'nın başka şehirlerinden gelenlerdi). 16 Mayıs'ta Paris Büyükelçisi Behiç Erkin çoğu muhtaç durumda olan bu talebelere mümkün mertebe yardım edildiğini bildiriyor, maaşlarının Talebe Müfettişliği vasıtasıyla Paris'e gönderilmesini istiyordu²⁵. Aynı gün Hariciye'den gelen cevapta ise Paris'e gelmiş olan talebelerin isimleri isteniyor, bundan sonra geleceklerin de peyderpey bildirilmesi talep ediliyordu²⁶.

21 Herman Van der Wee, Monique Verbreyt, *A Small Nation in the Turmoil of the Second World War Money, Finance and Occupation (Belgium, its Enemies, its Friends, 1939-1945)*, Translation from Dutch: Frank Parker, Leuven University Press, Leuven, 2009, s. 38.

22 TDA, 508/44325-211449-8; TDA 508/44325-211449-9 DGSN 1-2.

23 TDA, 508/44325-211449-10.

24 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 471.

25 TDA, 508/44325-211449-11.

26 TDA, 508/44325-211449-10.

Ertesi gün (17 Mayıs) Hariciye'den Erkin'e gönderilen ve Brüksel elçiliğine ait olduğu notu düşölen telgrafta Belçika'dan Fransa'ya geöen talebelerin ihtiyaöları için Paris konsolosluğuna 2.500 Lira gönderildiği tekrar bildiriliyor ve ayrıca Paris Büyökelöliği vasıtasıyla Nebil Batı namına (elöiliğin başkaca ihtiyaöları için) 100.000 Frank gönderildiğini de ilave ediliyordu²⁷.

Aynı gün Nebil Batı Paris'ten Hariciye'ye gönderdiği telgrafta Ostend'de bulunan bazı Belçikalı bakanların Brüksel'deki sefirlerle birlikte İngiltere'ye geöeceklerinin söylendiğini, kendi kararının ise şimdilik Paris'te bekleyip bu söylenti kesinleştiiğinde İngiltere'ye gitmek olduğunu ifade ediyordu. Diğer taraftan Brüksel'den telefonla aldığı bilgiye göre ölkeyi terk etmek istemeyen iki vatandaş hariö bütün talebeler ve Türk vatandaşları Belçika'dan ayrılmıştı. Ancak bunların Paris'e ulaştıkları henüz tespit edilememiştı. Nebil Batı Brüksel'in akıbeti belirsiz olduğundan konsolosluğun oradan alınmasını ve Elöiliğin muhafazasının Türk vatandaşı olan mahalli kâtime bırakılmasını öneriyordu²⁸.

2. Sirkeci Garı'nda Endişeli Bekleyiş

Bütün bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarından biri de çocuklarından haber alamayan Belçika'daki Türk talebelerin ailelerinin, çocuklarının gelen trenlerde olabileceği ihtimaliyle her sabah Sirkeci istasyonunu doldurmaya başlamış olmalarıydı²⁹.

Tan gazetesinde "Günün Meseleleri" köşesinde (büyük ihtimalle Zekeriya Sertel tarafından kaleme alınmış olan³⁰) "Avrupa'daki Talebemiz" başlıklı yazıda hükümete Avrupa'daki Türk talebeler konusunda bir uyarıda bulunuluyordu. Amerikan

27 TDA, 508/44325-211449-7.

28 TDA, 508/44339-211686-20. 24.06.1994 tarihli ve 4009 sayılı "Dışişleri Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da Mahalli Katip'in görevi "yurt dışı teşkilatında genel büro işlerinin yürütölmesi amacıyla istihdam edilen memurlardır" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07704009.pdf (öevrimiöi), Erişim Tarihi: 23.05.2024.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı internet sitesinde "Mahalli Katip Sekreter" kadrosuna atanma kriterleri arasında "görev yapılan ölkenin vatandaşlığına veya oturma ya da çalışma iznine sahip olmak" da belirtilmiş, görev tanımı ise "Yurtdışı teşkilatında büro hizmetleriyle ilgili mahalli işlemleri yürütme" ve "benzeri nitelikteki diğer görevleri yerine getirmek" olarak yapılmıştır. Bkz. <https://iletisim.gov.tr/turkce/kariyer/mahalli-katip-sekreter> (öevrimiöi), Erişim Tarihi: 23.05.2024; Ancak belki de "mahalli sekreter" ve "mahalli sekreter katip" arasında ayırım yapmak gerekeceği gibi Hariciye personeli olarak istihdam edilecek "mahalli katip"te arana kriterlerde farklılık olabileceğini göz önüne almak gerekir. Ancak netice olarak Nebil Batı'nın ifadelerinden 1940 senesi itibarıyla Hariciye Vekâleti kriterleri söz konusu olduğunda "mahalli katip" vazifesini yürütenlerin Türk vatandaşı olmayabileceği sonucu çıkıyor. Anlaşılan o dönem için mahalli katipler elöiliği bulunduğu ölkenin dilini iyi bilen ve öлке bürokrasisinin işleyişine vakıf, Türk vatandaşı olsun olmasın istihdam edilen personeldir.

29 "İtalyadaki Türkler: Dün gelenler", *Tan*, 18 Mayıs 1940, s. 2.

30 *Tan* gazetesinde "Günün Meseleleri" başlığı altındaki yazılar genellikle Zekeriya Sertel'in imzasını taşımakta ama kimi zaman da imzasız olarak yayımlanmaktaydı. Bizim bahis konusu ettiğimiz yazı da imzasız olarak yayımlanmıştı.

Hükümeti'nin Avrupa'daki ve bu arada Türkiye'deki vatandaşlarını yolların kapanma ihtimaline binaen geri çağırmasını örnek gösteren yazı, gerçekten de yolların birer birer kapandığını ifade ederek İsviçre veya Orta Avrupa'da bir harbin başlaması halinde Avrupa'daki Türk talebelerin kötü bir duruma düşebileceklerini hatırlatıyor ve yollar henüz açıkken Fransa ve Almanya'dakiler dâhil bütün talebelerin geri getirilmesini öneriyordu. Büyük bir süratle gelişen olaylar karşısında imtihan zamanı olması ve talebenin bir senelik emeğinin boşa gitme tehlikesi gibi sebepler ileri sürülerek risk almanın doğru olmadığı ifade edilen yazıda, hükümetin Belçika ve Hollanda'daki talebenin durumu hakkında kamuoyunu düzenli olarak bilgilendirmesi gereği vurgulanıyordu³¹. Bu uyarının son derece isabetli olduğu iş iştin geçtikten sonra anlaşılacaktı.

21 Mayıs'ta gazeteler Belçika'dan Fransa'ya geçtikleri bildirilen 28 talebenin isimlerini yayımladı. Bunlardan 16 tanesi hükümet desteğiyle, 12 tanesi de kendi imkânlarıyla tahsil görenlerdendi³². Ertesi gün gazeteler Avrupa'da bulunan talebelerin vaziyeti hakkında Berlin'de ve Paris'te bulunan talebe müfettişleri tarafından Maarif Vekâleti'ne düzenli olarak haber geldiğini, bu haberlere göre Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak Belçika'da tahsilde bulunan talebelerin hepsinin Paris'e gelmiş olduğunu aktarıyordu. Alman ve Fransız şehirlerindeki talebelerin durumlarında endişeyi gerektirecek bir hal yoktu. Berlin ve Paris sefirleri ve talebe müfettişleri bütün talebelerle bizzat ilgilenmekteydiler. Maarif Vekâleti hâlihazırda bu talebelerin memlekete dönmelerini gerektirecek bir durum olmadığı kanaatindeydi. Ancak gerektiğinde geri dönmeleri için bütün tedbirler alınmıştı. Ayrıca Belçika'dan Paris'e gelen talebelere iki isim daha eklenmişti³³. Maarif Vekâleti'nin talebelerin yurda dönmelerini gerektirecek bir durum olmadığını düşünmesi ilginç ve yoruma muhtaç duruyor. Herhalde Alman taarruzunun durdurulacağına dair inanç hala diriydi.

Bu arada Paris'teki Nebil Batı'nın eşi Feriha Batı ile üç çocuğu 22 Mayıs sabahı ekspresle İstanbul'a geldiler. *Son Telgraf* gazetesi Belçika'da tahsil gören bir talebenin de aynı trenle geldiğini duyuruyordu³⁴. *Cumhuriyet* gazetesi ise yolcuların omuzlarında

31 "Günün Meseleleri: Avrupadaki Talebemiz", *Tan*, 20 Mayıs 1940, s. 5.

32 Belçika'dan Fransa'ya geçtikleri bildirilen bu talebelere hükümet tarafından desteklenenler şunlardı: Orhan Baykal, Ferit Zeki Derman, İsmail Tiner, Ali Paksoy, Nizamettin Ergil, Adnan Erkmenol, Suat Yasa, Cemal Uluand, Nezih Rona, Ömer Eskici, İlhami Bomün, Necdet Uran, Sadık Ansen, Hasan Tahsin Yalabık, Saim Yurdakoş, Hamza Batuk. Kendi imkânlarıyla tahsil görenler ise şunlardı: Fahri Gomulu, Seyfettin Budak, Veli İşman, Hüsnü Ergenç, Saffet Orhanoglu, Şakir Ulusu, Hayri Boylu, Emin Ulusoy, Nevres Sayır, Turgut Ankara, Can Çölgeçen, Alaettin Tezol. Bkz. "Belçikadaki Talebeler Fransaya Geçti", *Tasvirî Efkâr*, 21 Mayıs 1940, s. 3; "Belçikadaki Türk talebeler: İlk kafil olarak Fransaya geçenlerin isimleri bildirildi", *Akşam*, 21 Mayıs 1940, s. 2.

33 Bu isimler Salih Pekiner ve Münevver Epir idi. Bkz. "Avrupada Bulunan Talebenin Vaziyeti", *Tan*, 22 Mayıs 1940, s. 2.

34 Gazeteye göre bu talebe Rıza Rifat Akın'ın oğlu Orhan Akın'dı. Bkz. "Brüksel sefirimizin refikası geldi", *Son Telgraf*, 22 Mayıs 1940, s. 1,3.

taşıdıkları gaz maskelerine dikkat çekip trenden Belçika’da tedrisat gören birden çok talebenin indiğini duyuruyor ama sayı vermiyordu³⁵. *Tan* ise Nebil Batı’nın eği ile birlikte dört Türk talebenin geldiğini aktarıyor ama bu talebelerin nereden geldiklerine dair açık bir ibare kullanmıyordu³⁶.

21 Mayıs’ta, herhâlde Nebil Batı’nın ifadelerine güvenerek olacak, Hariciye Vekâleti Belçika’daki tüm Türk talebelerin ülkeyi terk ettiğine dair bir tebliğ yayımladı³⁷. *Tan* bütün Türk talebelerin ve sefaret memurlarının, *Cumhuriyet* ise Türk vatandaşlarının 13 Mayıs’ta Belçika’dan Paris’e geçtiklerini aktarıyordu³⁸. *Cumhuriyet* bu yolculuğun detaylarını verirken Türk vatandaşların kimisinin otomobil ve bisikletlerle kimisinin de yaya olarak Fransa’ya geçtiklerini, Nebil Batı’nın Paris’e Belçika’daki talebelerle birlikte geldiğini bildiriyordu. Batı’nın hâlen Paris’te bulunduğunu aktaran gazete Belçika’dan Fransa’ya geçen talebelerin bazılarının tahsillerine orada devam etmek ve bazılarının da Türkiye’ye dönmek niyetinde olduklarını bildiriyordu³⁹. Ancak mesela 23 Mayıs tarihli, Belçika’da öğrenim gören iki öğrencinin daha Paris’e ulaştığı gibi haberler⁴⁰ kafa karıştırıcıydı. 13 Mayıs’ta tüm talebeler Belçika’yı terk etmiş ve Paris’te toplanmış idiyse bu yeni gelenler kimdi? Öte taraftan Belçika’nın farklı şehirlerinde öğrenim gören talebelerin tümünün Alman saldırısının kaosu içinde 13 Mayıs’ta hep birlikte salimen sınırı geçip Paris’te toplaşvermeleri de aslında akla pek yatkın değildi. Ne var ki hükümetin talebeleri kurtarmak için yoğun bir çaba harcadığı (ki herhalde bu talebeleri riskli bölgelerden zamanında tahliye etmemiş olmanın ezikliği de bu çabaya eşlik

35 “Belçikadan dönenler: Sefirin ailesile bazı talebelerimiz geldi”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1940, s. 2.

36 “Dün Gelen Göçmenler”, *Tan*, 23 Mayıs 1940, s. 2.

37 “Belçikayı terkeden Türk talebesi”, *Akşam*, 22 Mayıs 1940, s. 2.

38 “Dün Gelen Göçmenler”, *Tan*, 23 Mayıs 1940, s. 2; “Belçika’dan Dönenler: Sefirimizin Ailesi ile Bazı Talebelerimiz Geldi”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1940, s. 2.

39 “Belçikadan dönenler: Sefirin ailesile bazı talebelerimiz geldi”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1940, s. 2.

40 Bu talebelerden biri Merkez Bankası tarafından desteklenen Nafiz Özsoy, diğeri ise kendi imkânlarıyla okuyan Nihat Özgür’dü. Bkz. “Belçikadan Fransaya geçen talebe”, *Akşam*, 23 Mayıs 1940, s. 6.

ediyordu) ve talebe yakınlarının umut ve endişe içerisinde bir haber bekledikleri o günlerde bu soruları sormak da kolay değildi⁴¹.

3. Belçika'daki Talebelerle İlgili Endişe Verici Haberler

Gerçekte Belçika'daki Türk talebeleri çok büyük sıkıntılara ve tehlikelere maruz kalmışlardı ve büyük kısmı ülkeyi terk etmeyi başaramamıştı. Örneğin Maden Tetkik Arama Kurumu'na bağlı olarak Mons'ta metalurji tahsil eden Şahap Kocatopçu⁴² ve dört arkadaşı Alman saldırısı başladığında paniğe kapılmışlar ve Fransa'ya kaçmaya karar vermişlerdi. Ama pasaportları geçersiz olduğundan yenilemek için Brüksel'e gitmeleri gerektiğini düşündüler. Trene binebildilerse de Brüksel'e girmeleri mümkün olmadı. Yine trenle geri

41 Bu arada bazı talebelerin yakınları haber alabilmek adına doğrudan Hariciye Vekâleti'ne müracaat etmekteydi. Bunlardan Nafi Çopuroğlu 24 Mayıs 1940 tarihiyle Kırşehir'den Vekâlet'e çektiği telgrafta kardeşi Vahit Çopur'un Brüksel'deki adresini veriyor ve endişe içinde kardeşinin vaziyetinin bildirilmesini beklediğini ifade ediyordu. Bkz. TDA, 508/44312-211097-4; Vekâlet ertesi gün Nafi Çopuroğlu'na verdiği cevapta Belçika'dan Fransa'ya geçen talebe hakkında elde edilen bilgilerin radyo ve gazetelerle ilan edildiğini, kardeşi hakkında bilgi alınır alınmaz bunun da bildirileceğini, bununla birlikte bütün talebelerin Belçika'yı terk ettikleri hakkında Vekâlet'e bilgi geldiğini ifade ediyordu. Bkz. TDA, 508/44312-211097-3; Brüksel'de ailesinin desteğiyle Siyasal Bilimler okuyan (Bkz. TDA, 508/44312-211098-41) Vahit Çopur aslında Belçika'yı terk edememişti. Ağabeyi Nafi Çopuroğlu 19 Eylül 1940 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bu kez bir mektup göndermişti: Mektup şu şekildeydi: “Saygı değer Bôüüğümüz. Siz büyüklerimize karşı duyduğumuz büyük itimat ve güvenç hissini tesirle mektubimin cevapsız bırakılmayacağına emin olarak ve büyüklüğünüzün bizleri daima müsadde ve müsamaha ile karşılayacağına kani bulunarak zati devletinizden efradı milletten olmamız hasebile öğrenmemize imkân bulunmayan bir mesele hakkında bendenizi tenvir buyurmanız istihram eyleyeceğim şöyleki:

Belçika Bürükselde 58 rue Lomparde Wandervelde Vaternel adresinde ikamet edüp bürüksel üniversitesinde siyasal politik kısmında devamı tahsilde bulunan kardeşim Vahidettin Çopur'un Hayatı Sihati ve vaziyeti hakkında radyoda isminin söylenmesinden başka hiçbir malumat alamadık. Kendisine Istanbulda tüccar Mehmet murat oğlu elile 200 lira göndermiştik iki ay sonra iade oldu defa ankarda merkez baytarı hüsnü elile 170 lira gonderildi bününde vüsul ve edemi vüsulünü bilemiyoruz. Kendisinin memleketimize biran evel dönmesi için herkaç liraya lüzüm varsa bunu hemen tediye amade olmamıza rağmen bizden ne birşey isteniyor nebir izahat veriliyor Taktiri devletinizdirki: bu çocukların milliyetlerinden başka kıymetli hiçbirşeyleri yokturki satup zaruretlerini def etsinler binaenaleyh böyle bir vaziyette bulunan çocuğun velisi ve kardaşı olmanın ne elim vaziyet olduğunu taktiri samilerine bırakıyorum. Siz büyüklerimizden başka derdimizi arzedecek kimsemiz olmadığı için zatidevletinizi rahatsız ettim affinizi istihramla bütün efradı ailemizi tahammülfersa ıztıraptan kurtaracak olan cevabınızı intizarla derin ihtiramatumun kabul buyurulmasını temenni eylerim. 19-9-940 Kırşehirde Nafi Çopuroğlu”. Bkz. TDA, 44312-211098-41; Aslında bu sırada Vahit Çopur Almanya'ya geçmiş durumdaydı ve Türkiye'ye hareket etmek üzereydi. Nitekim Nafi Çopuroğlu'nun mektubundan dört gün sonra, 23 Eylül'de trenle Türkiye'ye geldi. Bkz. “Brükselden 7 talebemiz geldi”, *Tasviri Efkâr*, 24 Eylül 1940, s. 2; Hariciye Vekâleti yine de mektubu cevapsız bırakmadı ve 27 Eylül'de Nafi Çopuroğlu'na kardeşi Vahit Çopur'un Türkiye'ye dönmüş olması gerektiğini bildirdi. Bkz. TDA, 44312-211098-2.

42 Tam adıyla Şahabettin Şefkati Kocatopçu 1940 yılı içerisinde tahsiline devam etmesi için MTA Enstitüsü tarafından ABD'ye gönderildi. Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Genel Müdürlüğü, İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanvekilliği, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü İdari Heyeti Üyeliği, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Kurucu Meclis Bakanlar Kurulu Üyeliği (06.01.1961- 13.07.1961), 24. ve 25. Hükümetlerde Sanayi Bakanlığı görevlerinde bulundu. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010: 4. Cilt 1960-1983*, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 2. Basım, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 1647; Kocatopçu 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında da Bülent Ulusu tarafından kurulan 44. Hükümet'te Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı üstlendi ve 21 Aralık 1981'e kadar bu görevde kaldı. Suavi Aydın & Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 328; Kocatopçu 2012 yılında vefat etmiştir.

dönmeye karar verdiler. Ancak yarı yolda treni terk etmek zorunda kaldılar zira Alman bombardımanı sebebiyle demiryolu kapanmıştı. Önce yürüyerek Mons'a ulaştılar ve sonra Kocatopçu ve birkaç arkadaşı yine yaya olarak Fransa'ya doğru akmakta olan insan seline karıştılar. Yollar ceset doluydu. Ne var ki Almanlar çevirme yapmışlar ve yine karşılına geçmişlerdi. Geri dönmek zorunda kaldılar. Hayatlarını Belçika'da bir süre göçmenlere dağıtılan yemekle idame ettireceklerdi⁴³.

Türkiye'de de artık gerçeği örtbas etmek giderek imkânsız hale geliyordu. 26 Mayıs tarihli *Tan* gazetesi savaş sebebiyle Fransa'ya geçen (hala talebelerin hepsinin Fransa'ya geçmiş olduğuna dair hükümet bildirimine sadık kalınıyordu) talebelerin ailelerinin her gün Sirkeci garında bekleştiklerini, önceki gün de ümitleri boşa giden bu ailelerin henüz nerede oldukları hakkında net bilgi elde edilemeyen 8 öğrencinin ismini verdiklerini bildiriyordu⁴⁴. Bu öğrencilerden yedi tanesinin Belçika'dan çıkamadığı, birinin ise Fransa'ya geçebildiği daha sonra ortaya çıkacaktı⁴⁵.

26 Mayıs'ta gazetelerde görülen bir başka haber hem kafaları daha çok karıştıracak hem de çocuklarını bekleyen ailelere ümit verecek mahiyetteydi; Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre Hariciye Vekâleti'ne Belçika ve Hollanda'da tahsil gören talebelerden 31 tanesinin sağ salim İngiltere'ye ulaştıkları bilgisi gelmişti⁴⁶. Ancak ertesi gün *Tan* gazetesi Londra radyosunun sadece Denizyolları adına İngiltere'ye eğitime gönderilen Türk talebelerin Londra'ya ulaştıklarından bahsettiğine dikkat çekerek haberin yanlış olabileceğini ima ediyordu. *Tan* bu haberin beklenen talebe ailelerini tereddüde düşürdüğünü, bu hususta Hariciye Vekâleti'ne müracaat edileceğini bildiriyordu⁴⁷. Aslında olan şey gerçekten de Denizyolları Umum Müdürlüğü hesabına İngiltere'ye Deniz

43 Kansı Şarman, *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2024, s. 271-275.

44 Bu öğrencilerin isimleri şöyleydi: Kemal Olçay, İbrahim Çamlı, Reşat Tamerson (Tamersoy), Osman Tanır (Tanır), Melih Kutay, Murat Ak, Vedat Özgen ve Emin Erer. Bkz. "Merakla Beklenen Talebe", *Tan*, 26 Mayıs 1940, s. 2; Bu talebelerden Vedat Özgen'in 1941 yılında Almanya'ya geçtiğine ama Türkiye'ye dönmek yerine 1943 yılı itibarıyla hala Hamburg'da ikamet ettiğine dair bkz. bu makale 95. dipnot; Osman Tanır ise 1937 yılında tahsil için gittiği Belçika'nın Müttefikler tarafından Alman işgalinden kurtarılmasından sonra bile, Aralık 1944 itibarıyla eşi ve çocuğuyla birlikte hala Belçika'daydı ve annesi Aliye Tanır'ın bilgi talebi üzerine (bkz. *TDA*, 508/44312-211098-2) Hariciye Vekâleti 8 Ocak 1945 tarihinde Ankara'daki Belçika elçiliğine müracaat edecekti. Bkz. *TDA*, 508/44312-211098-1.

45 Bunlardan Reşat Tamersoy Fransa'ya geçtiği, diğerlerinin ise Belçika'da kaldıkları bilahare ilen edilen listelerden anlaşılmaktadır.

46 "Belçika ve Hollandada tahsilde bulunan talebemiz", *Akşam*, 26 Mayıs 1940, s. 2.

47 "Bulgar Memurları Müşkülât Çıkartıyormuş: Avrupadaki Talebelerimiz", *Tan*, 27 Mayıs 1940, s. 2.

İnşaiye Mühendisliği tahsiline gönderilen 32 talebenin⁴⁸ İngiltere'ye ulaşmış olduğuna dair bilginin her nasılsa Anadolu Ajansı tarafından yanlış aksettirilmiş olmasıydı. Bu talebeler Mayıs ayının ikinci yarısının başlarında (muhtemelen 17 Mayıs) İstanbul'dan ayrılmış⁴⁹, bunların Paris'te bulunup koşullar nedeniyle İngiltere'ye geçemedikleri bilgisi 21 Mayıs'ta basına yansımış⁵⁰ ve nihayet “yeni bir yoldan ve tehlikesizce”⁵¹ İngiltere'ye ulaştıkları haberi de yine 28 Mayıs'ta basında yer almıştır⁵². Ancak 2 Haziran 1940 tarihli bir haberden bunların “şimdilik tahsil yapmalarından vazgeçilmiş, geri dönmelerinin kararlaştırılmış” olduğu anlaşılıyor⁵³. Hükümetin Alman saldırısının olanca şiddetiyle devam ettiği ve Paris'te büyük bir paniğin yaşandığı 16 Mayıs'tan⁵⁴ bir gün sonra 32 talebeyi, hem de Paris üzerinden İngiltere'ye göndermiş olmasını anlamak zordur.

30 Mayıs'ta gazetelere düşen bir başka haber ise talebelerin hepsinin Fransa'ya geçtikleri ve durumlarının iyi olduğu söylemini paramparça edecek cinstendi. *Tan* haberine göre 29 Mayıs'ta Sirkeci garına gelen trenden inenler arasında Fransa'dan dönen üç talebe bulunuyordu ve bunlardan Enver İnel garda çocuklarından bir haber alabilmek için bekleyen velilere korkunç şeyler anlatmıştı. İnel'in işittiğine göre Fransa'ya geçemeyip Belçika'da kalan talebelerden beş kişilik bir grup Brüksel'de yemek yerken hava saldırısına maruz kalmış, bunlardan Galatasaray Liseli iki kardeş; Mehmet Ali ve Etem (Tokgözlü) kurtulamamış diğerleri ise kaçmaya muvaffak olabilmışlerdi. İnel, bu kaçanların nerede olduğunu bilmemekle beraber yola yaya olarak devam etmiş olmalarının muhtemel bulunduğunu ve Alman uçaklarının elli metre mesafeden Fransa'ya giden mülteci trenlerini bombaladıklarını söylemişti⁵⁵.

48 Bu talebeler daha önce Alman tersanelerinde eğitim görmekteydi ve savaşın başlamasıyla Türkiye'ye çağırılmışlar ama İngiltere'yle varılan anlaşma neticesi eğitim için bu ülkeye gönderilmelerine karar verilmişti. Aslında İngiltere'ye deniz inşaat ve mühendisliği eğitimi almak üzere 40 talebenin gönderilmesi planlanmıştı. Bkz. Nesrin Akkor, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)”, s. 1263-1264.

49 “32 talebemiz İngiltereye gitti”, *Vakit*, 18 Mayıs 1940, s. 2.

50 “Londraya gidecek talebelerimiz Pariste kaldı”, *Vakit*, 21 Mayıs 1940, s. 2.

51 “İngiltereye giden talebelerimiz”, *Vakit*, 26 Mayıs 1940, s. 2.

52 “Talebelerimiz İngiltereye vardı”, *Vakit*, 28 Mayıs 1940, s. 2.

53 İngiltereye gönderilen talebeler geri çağırıldı”, *Vakit*, 2 Haziran 1940, s. 2.

54 Paris Büyükelçisi Behiç Erkin 16 Mayıs günü Fransa Başbakanı Paul Reynaud'nun Özel Kalem Müdürü tarafından telefonla aranarak Alman ordusunun o gün Paris'e girmesi muhtemel olduğundan mühim evrakın yakılması ve öğleden sonra Paris'i terke hazırlanılması yolunda uyarılmıştı. Erkin bu uyarıyı Hariciye Vekâleti'ne derhal bildirmişti. Aynı günün ilerleyen saatlerinde Alman ordusu Paris istikametini bırakarak Manche Denizi'ne yönelmiş, Başbakan Paul Reynaud da yine aynı gün yaptıkları görüşmede Erkin'in sorusu üzerine vaziyetin çok tehlikeli olmakla birlikte umutsüz olmadığını söylemiş ve Erkin bu görüşmeyi de derhal Ankara'ya iletmişti. Ayrıca Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda o gün hummalı bir evrak yakma faaliyeti yaşanmıştı. Bkz. Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 453.

55 “Fransadan Dönen Bir Talebenin Anlattıkları”, *Tan*, 30 Mayıs 1940, s. 2.

Paris-İstanbul arasında doğrudan yolcu taşıyan ve Paris-Lozan-Milano-Venedik-Belgrad-Sofya-İstanbul hattını takip eden Simplon/Şark ekspresinin seferleri bu dönemde sık sık kesintiye uğramaktaydı. Mayıs ayının sonlarında günler boyunca Simplon/Şark ekspresi Türkiye'ye gelememiş ve Türkiye'den de Avrupa'ya gönderilmemişti. Avrupa'dan gelenler ve Avrupa'ya gidenler konvansiyonel trenlerle seyahat etmek durumundaydı. Bu şekilde Paris'ten gelecek olanların önce İsviçre'ye geçmesi, orada da Lozan-İstanbul arası çalışan trene binmeleri gerekiyordu. 30 Mayıs'ta Belçika'da tahsil yapan talebelerden birinin daha Konvansiyonel trenle İstanbul'a geldiği haberi *Akşam* gazetesinde yer aldı⁵⁶.

4. Hükümetin Avrupa'daki Talebelerle İlgili İnatçı Tutumu

Şüphesiz ki Belçika'da iki Türk öğrencinin öldüğüne dair haber hükümeti son derece rahatsız etmişti. Hariciye Vekâleti hemen 30 Mayıs'ta Anadolu Ajansı vasıtasıyla bir tebliğ yayımladı. Tebliğde Vekâlet'in Hollanda ve Belçika'daki Türk talebesi hakkında malumat almak için gereken bütün teşebbüsleri yaptığı, talebeye dair o güne kadar hiçbir fena haber gelmemiş olduğu, Belçika'da kalanların veya Fransa'nın muhtelif şehirlerine dağıtılmış oldukları anlaşılanların isimlerinin malumat alınır alınmaz neşredileceği ifade ediliyor, hangi kaynaktan gelirse gelsin rivayetlere itibar edilmeyip resmi haberlerin beklenmesi gereği vurgulanıyordu⁵⁷.

Aslında bu bildirimle Hariciye Vekâleti o güne kadar yaptığı bildirimlerin üstünü çizerek sahadaki gerçekliğe yakın yeni bir pozisyona geçiş yapmış oluyordu. Vekâlet ilk kez Belçika'da tahsil görmekte olan talebelerin bir kısmının Belçika'yı terk edemediklerini kabul etmekle kalmıyor, bu talebelerin durumu hakkında bilgiye sahip olmadığını da itiraf etmiş oluyordu. Ve yine Belçika'dan Fransa'ya geçmiş olan talebenin tümünün Paris'te sefaretin gözetimi altında olmayıp bunlardan bir kısmının (Fransız makamlarınca şu veya bu sebeple) çeşitli şehirlere dağıtılmış buldukları da ortaya çıkmış oluyordu.

Aynı gün Hariciye Vekâleti tarafından, Belçika'da tahsil yapmakta olup kendilerinden haber alamadıkları çocuklarının akıbeti hakkında Vekâlet'e müracaat etmiş bulunan velilere de bir tebligat yapıldı. Tebligatta Belçika'da kalmış olmaları ihtimal dâhilinde bulunan talebelerin Türkiye'ye gönderilmeleri hakkında Berlin büyükelçiliğine gereken talimatın verildiği bildiriliyordu⁵⁸.

56 "Avrupa ile muvasale: Konvansiyonel trenleri Lozana kadar gidiyor", *Akşam*, 31 Mayıs 1940, s. 3.

57 "Belçika ve Holandadaki talebemizden endişeye mahal yok", *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1940, s. 3; "Belçika ve Fransadaki talebelerimizin vaziyeti", *Yeni Sabah*, 31 Mayıs 1940, s. 1,3.

58 "Avrupa ile muvasale: Konvansiyonel trenleri Lozana kadar gidiyor", *Akşam*, 31 Mayıs 1940, s. 3.

Nebil Batı Belçika'daki talebelere gereği gibi sahip çıkmış ve onlar için elinden geleni yapmış mıdır ayrıca tartışılabilir ama tablonun bu noktada Hariciye Vekâleti için tatmin edici olduğunu söylemek zordur. Batı'ya güvenerek Belçika'daki tüm talebelerin ülkeyi terk etmiş olduğunu ilan eden Hariciye Vekâleti'nin kısa süre içinde Paris Büyükelçiliği'nden aldığı bilgiye göre Belçika'daki 60 kadar Türk talebenin ancak 32'si Fransa'ya geçmişti ve geri kalanların nerede ve ne vaziyette oldukları malum değildi⁵⁹. Gelen talebelerin ifadeleri Brüksel, Liège ve Mons'ta hala bazı talebelerin bulunduğunu gösteriyordu. Hariciye Vekâleti 25 Mayıs'ta Nebil Batı'ya iletmek üzere Paris Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta bu bilgilerin kendisinin ortaya koyduğu manzara-yı tekzip ettiğine dikkat çekiyor, Belçika'da kalan talebelerin isimlerinin ve tahsil gördükleri şehirlerin Paris Talebe Müfettişliği'nden öğrenilerek hâlihazırda nerelerde ve ne vaziyette bulduklarının acilen araştırılmasını ve bildirilmesini istiyordu⁶⁰. Nebil Batı'nın bundan iki gün sonra (27 Mayıs) Paris'ten gönderdiği cevap daha çok bir savun-u havası taşımaktaydı: Brüksel'den hareketinden evvel temas kurabildiği talebe ve vatandaşların Fransa vizesi almaları sağlamış, Paris'e ulaşmasından Brüksel'in düşüşüne kadar her gün, (Anvers'ten Brüksel'e taşınmış olan) konsolosla telefonla görüşmeye devam etmiş, talebenin ve Türk vatandaşların Brüksel'i terk ettikleri bilgisini de konsolosun ifadesine dayanarak aktarmış ve yine bu durumda artık konsolosun da Belçika'yı terk etmesini önermişti. Ancak Brüksel'in düşmesinin ve Belçika-Fransa sınırının muharebe alanına dönüşmesinin ardından Fransa'ya gelebilenlerin ifadelerinden, bazıları-nın vaziyet karşısında yola çıkmaktan vazgeçtikleri, yola çıkmış bazılarının geriye döndükleri, Fransa topraklarına girebilen bazılarının da Fransa makamlarınca Toulouse ve Pyréné'ye sevk edilmek istenildikleri öğrenilmişti. Belçika'da kalanlar hakkında bilgi eğer Berlin ile Brüksel arasında haberleşme yapılabiliriyorsa ancak Berlin Büyük Elçiliği vasıtasıyla edinilebilirdi. Toulouse'a ve Pyréné'ye sevk edilmiş bulunmaları muhtemel olanlar hakkında ise Paris Başkonsolosluğu tahkikata başlamış durumdaydı ancak henüz bir netice ortaya çıkmamıştı⁶¹. Böylece Brüksel'i terk eden Nebil Batı'nın bu meselede giderek daha işlevsiz bir pozisyona gerilediğini görüyoruz. Belçika'da kalan talebe meselesi Berlin Türk Büyükelçiliği – Alman Hükümeti - Brüksel Türk Konsolosluğu arasında çözümlenebilecek bir meseleye dönüşmüştü. Fransa'ya geçen talebe ile de artık kendi görev sahası olması hasebiyle Paris Büyükelçiliği ilgilenmek durumundaydı.

Bu tablo karşısında Hariciye Vekâleti 29 Mayıs'ta durumu Berlin Büyükelçiliği'ne aktardı. Hâlen Belçika'da oldukları düşünülen talebelerin tahliyesi için Brüksel'deki

59 TDA, 508/44325-211450-23.

60 TDA, 508/44325-211449-1.

61 TDA, 508/44325-211450-16.

Anvers konsolosu Fethi Denli ile Alman makamları vasıtasıyla temasa geçilerek alınacak bilginin acilen iletilmesi, ayrıca söz konusu talebelerin isimlerinin de açık telgrafla bildirilmesi isteniyordu⁶².

Öte yandan 3 Haziran 1940 tarihinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na gönderdiği notada Alman taarruzu sırasında Belçika'da bulunan ve akıbetlerinden endişe edilen Türk vatandaşlarının, özellikle de talebelerin durumunu tespit etmek için elinden geleni yapacağını bildirdi. Papen bu işte kendisine kolaylık sağlaması açısından Belçika'nın işgali sonrasında kendilerinden haber alınamayan Türk vatandaşlarının isimlerini, soy isimlerini ve son ikamet adreslerini içeren bir listenin verilmesini talep etti⁶³. Hariciye Nezareti'nin 13 Haziran'da verdiği cevapta ilgisi için Von Papen'e teşekkür ediliyor ve söz konusu öğrencilerin akıbeti ile ilgili olarak Berlin Büyükelçiliği'nden bilgi istendiği, gelişmelerden kendisinin de haberdar edileceği ifade ediliyordu⁶⁴.

Belçika'dan Fransa'ya geçen talebenin artık Paris Büyükelçiliği'nin sorumluluk sahasına girmiş bulunduğunu belirtmiştik. Alman saldırısının henüz Fransa'nın kuzey sınırlarında durdurulmaya çalışıldığı bu dönemde Paris Büyükelçisi Behiç Erkin'in Belçika'dan gelen talebe ile Fransa'da eğitim gören talebe meselelerini birbirinden ayırdığı görülüyor. Aslında ilkin hepsinin derhal Türkiye'ye gönderilmesini düşünmüştü ama sonra Fransa'da eğitim gören talebelerin ülkede kalması fikri ağır basmıştı. İşgal altına düşen Belçika'dan gelen talebelerin öğrenimlerine devam etmeleri artık zaten mümkün değildi. Ama Fransa'nın akıbeti henüz belirginlik kazanmamıştı ve üniversitelerin tam da imtihan zamanıydı. Sonuç olarak Erkin Fransa'da öğrenim gören talebenin sınavlarını ikmal edebilmeleri adına ve elbette buldukları bölgelerden tahliyelerini zaruri kılacak bir vaziyet ortaya çıkmadığı sürece (ve pasaport ve para gibi çıkış için gerekli hazırlıklar şimdiden yapılmak koşuluyla) ülkede kalmalarının ama Belçika'dan gelen talebenin derhal Türkiye'ye gönderilmesinin duruma en uygun seçenek olduğu sonucuna varmış bulunuyordu ve 21 Mayıs'ta Hariciye Vekâleti'ne önerisi de bu doğrultuda oldu⁶⁵.

62 TDA, 508/44325-211450-23. Bu arada Maarif Vekâleti de kendi imkânlarıyla Avrupa'da tahsil gören ve halen buldukları memleketlerde tahsillerine devam edemeyecekleri anlaşılan talebelerin Türkiye'ye dönüş masraflarına karşılık olmak üzere velileri tarafından elçiliklerin emrine olmak kaydıyla 200 liraya kadar döviz gönderme müsaadesi verildiğini ilan etmişti. Bkz. "Avrupadaki talebe: Kendi hesabına tahsil edenlere avdet için para gönderebilecek", *Akşam*, 25 Mayıs 1940, s. 5.

63 TDA, 508/44325-211450-22.

64 TDA, 508/44325-211450-21, DGSN 2.

65 TDA, 508/44325-211449-4.

Hükümetin Fransa ve Belçika'da öğrenim gören talebe ile ilgili aldığı ve 23 Mayıs'ta telgrafla Paris Büyükelçiliği'ne bildirdiği kararlar ise Belçika'dan Fransa'ya geçen öğrenciler söz konusu olduğunda Erkin'in radikal ve basit önerisine nispetle daha esnek ama çetrefilli bir çözüm öngörüyordu. Hükümet Fransa'da resmi ya da özel statüde tahsil gören talebenin içinde bulunulan ders yılı sonuna ve imtihanlarının bitimine kadar orada kalabileceklerine, ancak daha önce dönmek isteyenler olursa bu konuda serbest bulduklarına hükmetmişti. Belçika'dan Fransa'ya geçen talebeye gelince; bunlardan resmi statüde olanlar da Fransa'nın güvenli mıntıklarında Belçika'da aldıkları eğitime muadil eğitim veren kurumlara yerleştirilmeye çalışılacaklar, yerleştirilemeyenler Türkiye'ye gönderileceklerdi. Tedrisat gördükleri mahallerde tahsillerine mani durumlar ortaya çıkan talebelerin kısmen veya tamamen memlekete gönderilmeleri kararını Büyükelçi alacaktı. Bu arada Türkiye'ye geri gönderilecek talebelerin masrafları için Maarif Vekâleti tarafından Behiç Erkin adına 6.800 Lira gönderilmişti. Ayrıca artık Avrupa'ya talebe gönderilmeyeceğine dair karar da bilgi olarak ilave ediliyordu⁶⁶.

Ne var ki Fransa'ya yönelik Alman taarruzunun akamete uğrayacağına dair beklenti gün geçtikçe zayıflıyordu. Erkin 25 Mayıs'ta Hariciye'ye gönderdiği telgrafta verilen talimat ve gönderilen para için teşekkür ettikten sonra son telgrafını takip eden günlerde Almanların yıldırım harbinin gelişerek devam ettiğini, taarruz istikametlerinin ani değişiklikler gösterdiğini, eğer Fransa Hükümeti Paris'i terk etmek zorunda kalırsa kendisi vazife icabı onu takiben aynı şeyi yapmak zorunda bulunduğundan talebelere dair karar almak şöyle dursun onları gelişmeler karşısında vaktinde haberdar edebilmesinin bile mümkün olmayacağını bildiriyordu. Erkin'e göre Fransa'da bulunan talebeler ile ilgili olarak mevcut durumda yapılması gereken şey Fransa'da kalmakla Türkiye'ye dönmek arasındaki tercihi tamamen kendilerine bırakmaktı. Kendisi eğer Paris'i terke mecbur kalırsa talebelerle ilgilenme işini ve bu iş için kendi namına gönderilen paraları harcama yetkisini Başkonsolosa havale edecekti⁶⁷.

66 TDA, 508/44325-211449-2, DGSN 1-2; Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1267; Türkiye'ye geri gönderilecek talebelere ait masraflar için 20 Mayıs'ta Maarif Vekâleti tarafından Büyükelçi adına gönderilen 6.800 lira 15 Haziran'a kadar sarf edilebilecek, bu tarihten sonra 1940 bütçesinden ayrıca tahsisat gönderilecekti. Aynı maksatla sarf edilmek üzere diğer resmi müesseseler hesabına tahsil görmekte olan talebe için de tahsisat gönderilmesi temin edilmişti. Ayrıca özel statüdeki talebe için de ebeveynleri tarafından 200'er liranın Büyükelçi hesabına gönderilmesi için girişim yapılmıştı. Ancak söz konusu para talebeye verilmeyerek icabında kullanılmak üzere Büyükelçi'de kalacaktı. Vaziyet dolayısıyla bundan böyle yabancı ülkelere talebe gönderilmeyecekti. Talebenin tahsil vaziyetleri ve genel durumları hakkında Büyükelçilik tarafından Hariciye'nin sık sık bilgilendirilmesi isteniyordu. Bkz. TDA, 508/44325-211449-2, DGSN 2; Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1267.

67 TDA, 508/44325-211449-3.

Makalenin giriş kısmında İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Nisan 1940 tarihli kararıyla Maliye, Maarif ve Adliye Vekâletlerine bağlı 43 talebenin daha Avrupa'daki okullarına geri gönderilmelerini kararlaştırdığından bahsetmiřtik⁶⁸. Ders yılının bitmek üzere olduğu bir dönemde (her nedense) tekrar okuma yerlerine gönderilen bu 43 talebeden Maarif ve Maliye Vekâletleri adına tahsil gören 38 tanesi Mayıs ayı sonlarında Paris'e gelmişlerdi ki bunlardan bir kısmı Paris'te kalacak diğerleri ise Londra'ya geçeceklerdi. Hariciye Vekâleti Paris elçiliği vasıtasıyla durumdan haberdar olduğunda kendi görüşünü Maarif Vekâleti'ne bildirdi: Ders yılı sona ermiş olduğundan bunların lüzumsuz yere savaş tehlikesine maruz bölgelerde bırakılmaması ve bir dahaki ders yılı başında tekrar gönderilmeleri duruma göre o zaman düşünölmek üzere hemen Türkiye'ye geri getirilmeleri uygun olacaktı⁶⁹. Başvekâlet de aynı görüřteydi⁷⁰. Bu hadiseyi yukarıda bahsettiğimiz Denizyolları Umum Müdürlüğü tarafından büyük risklere girilerek İngiltere'ye gönderilen ama İngiltere'ye varır varmaz geri çağırılan 32 Deniz İnşaiye Mühendisliği öğrencisi vakasıyla birleştirdiğimizde hükümetin bu dönemde kafasının ne denli karışık olduğunu ve son derece irrasyonel karar ve eylemlere imza attığını söylemek hiç de zor değildir.

Belçika'dan Fransa'ya Geçen Talebeler Türkiye'ye Dönmeye Başlıyor

Ama hiç olmazsa hükümet Fransa'daki talebeleri Türkiye'ye dönme konusunda serbest bırakmış durumdaydı ve Belçika'dan Fransa'ya geçen talebeler de peyderpey yurda dönmeye başlamışlardı. Bunlardan 1 Haziran'da iki⁷¹ ve 2 Haziran'da da on talebe konvansiyonel trenlerle İstanbul'a gelmiřlerdi⁷². Bunları 4 Haziran'da gelen dört⁷³ ve 5 Haziran'da gelen beş talebe takip etti⁷⁴. 6 Haziran'da gelenlere iki talebe daha eklendi⁷⁵.

68 *BCA*, 30-18-1-2/90-38-9.

69 *BCA*, 30-10-0-0/142-14-4, lef 4.

70 *BCA*, 30-10-0-0/142-14-4, lef 1.

71 Bunlar Liege'de Sümerbank adına mühendislik tahsili yapan Cemal Uluant ve Suat Yasa idi. Bkz. "Belçikadan iki talebemiz daha geldi", *Haber-Akşam Postası*, 1 Haziran 1940, s. 4.

72 2 Haziran'da gelen on talebenin isimleri şunlardı: İktisat: Hüsnü Ergenç, Sabri Boylu, Reşat Tamersoy, Saffet Orhanoğlu, şakir Ulusoy, Mühendislik: Seyfi Budak, Emin Ulusoy, Kenan Boysan, Yüksek Maden Enstitüsünden: Adnan Erkmenol, Nizamettin Ergil. Bkz. "Belçikadan 10 talebemiz daha geldi", *Vakit*, 3 Haziran 1940, s. 2.

73 Bu dört talebenin isimleri şöyleydi: Siyasal: Münevver Epirden, Maden Mühendisliği: Ömer Eskici, Tahsin Yalabık, İsmail Tiner. Bkz. "Belçikada bulunan talebelerimizden bir kısmı daha döndü", *Vakit*, 5 Haziran 1940, s. 2.

74 Bu beş talebe Liege'de tahsil görmekteydiler ve isimleri şöyleydi: Necdet Uran, Ali Paksoy, Neziş Rona, Hamza Batuk, Salih (Pekiner). Bkz. "Bu sabah Belçikadan gelen talebemiz", *Son Telgraf*, 5 Haziran 1940, s. 1; "Belçikadan dün de bir talebe grupu geldi", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940, s. 2.

75 Bu iki talebenin isimleri Nazif Özsoy ve Orhan Baykal'dı. Bkz. "Bu sabahki trenle Belçikadan iki talebe daha geldi", *Haber-Akşam Postası*, 6 Haziran 1940, s. 4.

Daha önce Belçika'dan çıkmaya çalışan talebelerin yaşadığı korkunç olaylardan örnekler vermiştik. Türkiye'ye dönen talebeler de gazetecilere benzer şeyler anlatıyorlardı⁷⁶. Özellikle Orhan Baykal'ın Brüksel'de buldukları süre zarfında şehrin altı kez Almanlar tarafından bombardıman edildiğini ifade ettikten sonra “*Türk sefarethanesine giremedikleri halde bir şey olmadığını*” söylemesi⁷⁷ dikkat çekiciydi ve tüm bu anlatılar doğal olarak talebelerin içerisine düştükleri vaziyette yetkili mercilerin paylarının sorgulanmasına yol açacaktı; özellikle de Brüksel elçisi Nebil Batı'nın.

Öte yandan gazeteler Belçika'da kalan talebelerin Almanya üzerinden Türkiye'ye dönebilmeleri için Berlin Büyükelçiliği'nin girişimde bulunduğu bahsediyordu⁷⁸. Gelen talebeler de Belçika'daki arkadaşlarının Almanya üzerinden Türkiye'ye dönmek üzere kısa süre içerisinde hareket edeceklerini ileri sürmekteydiler⁷⁹.

Bu gelen talebelerin ifadelerine bakılırsa Belçika'da tahsil gören 67 talebenin 35 tanesi Fransa'ya geçmiş, kalan 32 tanesi bunu başaramamıştı⁸⁰. Belçika'daki talebelerin müteakip günlerde ülkeden çıkamamalarının sebebi 17 Mayıs'tan sonra artık Belçika-Fransa sınırından geçmenin olanaksız hale gelmiş olmasıydı⁸¹. Ancak işin sevindirici tarafı gelen talebeler gerek Fransa'daki ve gerek Belçika'daki talebelerin sağlık durumlarının iyi olduğunu, tek bir tanesinin bile kazaya uğramadığını temin etmekteydiler⁸². Paris sefaretini geri dönmek isteyen talebelere büyük bir destek verirken Fransızlar da olağanüstü şartlara rağmen fazlasıyla misafirperverlik göstermişlerdi⁸³.

6 Haziran'da Hariciye Vekâleti kendisine gelen malumat doğrultusunda iki adet liste içeren bir duyuru yayımladı. Listelerden ilki Belçika'da kaldığı tespit edilen 17 talebenin ismini içeriyordu. Öte yandan duyuruda Belçika'daki konsolosluktan vize alan başka bazı talebelerin de olduğu ancak isimlerinin henüz tespit edilemediği ifade edilmekteydi. İkinci liste ise Türkiye'ye dönmek üzere Fransa'dan yola çıkan 21 talebenin

76 Bu anlatılar için bkz. “Belçikadan dün de bir talebe grubu geldi”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940, s. 2; “Belçikadan On Talebe Geldi”, *Tan*, 2 Haziran 1940, s. 2; “Bir Taraftan Gidiyorlar, Bir Taraftan Geliyorlar! 7 Talebe Geldi”, *Tan*, 5 Haziran 1940, s. 2; “Brüksel Elçimiz Ankaraya çağırıldı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1940, s. 2.

77 “Bu sabahki trenle Belçikadan iki talebe daha geldi”, *Haber-Akşam Postası*, 6 Haziran 1940, s. 4.

78 “Brüksel Elçimiz Ankaraya çağırıldı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1940, s. 2;

79 “Belçikadan dün de iki talebemiz geldi”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1940, s. 4.

80 “Belçikadan Gelen Talebeler”, *Son Posta*, 6 Haziran 1940, s. 4; “Belçikadan dün de bir talebe grubu geldi”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940, s. 2.

81 “Belçikada bulunan talebelerimizden bir kısmı daha döndü”, *Vakit*, 5 Haziran 1940, s. 2.

82 “Brüksel Elçimiz Ankaraya çağırıldı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1940, s. 2; “Bu sabah Belçikadan gelen talebemiz”, *Son Telgraf*, 5 Haziran 1940, s. 1; “Belçikada bulunan talebelerimizden bir kısmı daha döndü”, *Vakit*, 5 Haziran 1940, s. 2; “Belçikadan dün de bir talebe grubu geldi”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940, s. 2.

83 “Dün Şehrimize Gelen Talebeler Ve Yabancılar”, *Tan*, 6 Haziran 1940, s. 2.

ismini ihtiva etmekteydi. Ayrıca duyuruda Hollanda ve Belçika’da bulunup da o güne kadar kendilerinden hiçbir haber alınmamış talebe kaldı ise velilerinin derhal Hariciye Vekâleti’ne müracaat ederek bunların isim ve soyadlarıyla son adreslerini bildirmeleri isteniyordu⁸⁴.

7 Haziran’da Hariciye Vekâleti Belçika’da kalan 6 talebenin isminin daha yer aldığı ilave bir liste yayımladı⁸⁵. Böylece Belçika’da kaldıkları tespit edilen talebelerin sayısı 23’e yükselmiş oluyordu.

Öte yandan Belçika’dan dönen talebeler 6 Haziran akşamı Hatay Pastanesi’nde bir toplantı yaptılar. Toplantının konusu yarıda kalan tahsilleri ve bu konuda neler yapabilecekleriydi. Sonuçta Maarif Vekâleti’ne müracaatla yeni talimat talep edilmesine karar verildi⁸⁶.

5. Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı’nın Türkiye’ye Dönüşü ve Hakkındaki Tartışmalar

Hükümet Brüksel elçisi Nebil Batı’yı haziran ayı başlarında Ankara’ya çağırdı. *Cumhuriyet* ve *Vakit* gazeteleri bunun muhtemel sebebinin Belçika’dan Fransa’ya geçen talebe hakkında kendisinden bilgi almak olabileceğini yazarken Brüksel sefaret binasının muhafazası için elçilik kâtiplerinden Hayri’nin Brüksel’de bırakıldığını ilave ediyorlardı⁸⁷. Bu sırada Batı’nın Belçika’daki talebeyle yeterince ilgilenmediği ve bu durumun şikayetlere sebep olduğu dillendirilmeye başlanmıştı. Nebil Batı Simplon/Şark ekspresiyle İstanbul’a 7 Haziran’da ulaştı. *Vakit* gazetesinin ifadesiyle “*bin müşkülâtla Belçika’dan çıkarabildiği üç sandık ve dokuz bavuldan ibaret eşyasını ve gaz maskesini beraberinde getirmişti*”. Sirkeci garında kendisini bekleyenler sadece ailesi ve yakınları değildi. Belçika’da kalan öğrencilerin endişeli ve bazıları oldukça öfkeli yakınları ile

84 Listeye göre Belçika’da kaldıkları tespit edilenlerin isimleri şöyleydi: Sami Velioğlu, Muzaffer Kaçı, Etem Tokgözlü, Ali Tokgözlü, Nazım Sunay, Hayrettin Özkul, Rauf Hamami, Hüseyin Öz(ü)kurt, Halit Yapıcı, Recep Ali Safoğlu, Cezmi Oktürk, Kutay Necdet, Behice Bakan ve eşi Sabahattin Kocatopçu (Şahap Kocatopçu olmalıdır ve o sırada evli olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık), Cafer, İbrahim Çamlı, Yusuf Kazancı. Türkiye’ye dönmek üzere Fransa’dan yola çıkanlar ise şunlardı: Hüsnü Ergenç, Hamdi Boylu, Saffet Erhunoğlu, Seyfettin Budak, Emin Ulusoy, Veli İşmen, Esat Tamersoy, Nizamettin Ergil, Cemal Uluand, Adnan Erkenol, Suat Yasa, Fatma Minaurigan, İsmail Tiner, Tahsin Yalabık, Hamza Batuk, Ömer Ekinci, Münevver Epirdem, Salih Pekinel, Nezih Rona, Tahir Tasan, Fazıl Gelenbevi. Bkz. “Belçikadaki talebemiz”, *Ulus*, 7 Haziran 1940, s. 2.

85 Bu altı talebenin isimleri şöyleydi: Hidayet Aytaç, Cemal Günal, Mart Aka, Haydar Tansug, Vahid Çopur karısı ve iki çocuğu ile beraber, Taceddin Ataman. Bkz. “Belçika elçimiz dün geldi: Yeni malumat alınan talebemiz”, *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1940, s. 1,5.

86 “Belçika Ve Fransadaki Talebeler: Talebenin Dünkü İctimatı”, *Tan*, 7 Haziran 1940, s. 2.

87 “Brüksel Elçimiz Ankara’ya Çağırdı”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1940, s. 2; “Belçikada bulunan talebelerimizden bir kısmı daha döndü”, *Vakit*, 5 Haziran 1940, s. 2.

gazeteciler de oradaydı. Trenden indiğinde etrafı sarılmış ve soruları cevaplayıp gardan ayrılması yarım saatini almıştı. Gazetecilerden birinin sorusu üzerine Türkiye sınırları içerisine girdikten sonra beyanatta bulunmaya yetkisinin olmadığını, Hariciye Vekili'nden emir almadan gazetelere izahat veremeyeceğini, Paris'e dönüp dönmemesi-ne dair kararı hükümetin vereceğini söyledi. Ancak Belçika'daki talebeyle yeterince ilgilenmediği yolundaki eleştiriye de cevap verme ihtiyacı hissetmiş, sefir olarak Belçika hükümetini takip etmesi gerektiğini ve Paris'e aceleyle gidişinin bundan kaynaklandığını söyledikten sonra (ki bu doğru değildi) daha önce aktardığımız şekilde Belçika'dan ayrılmadan önce talebeler ve diğer Türk vatandaşlar için yaptıklarını ve aldığı tedbirleri anlatmıştı. Dolayısıyla talebeyle ilgisiz kalınmamış, ne mümkünse yapılmıştı. Paris'ten ayrıldığı sırada Belçika'dan Fransa'ya 38 talebe geçmiş durumdaydı. Kendi imkânlarıyla Belçika'da tahsil yapanlar isimlerini kaydettirmemiş olduklarından Belçika'daki bütün talebe mevcudunu ve dolayısıyla geride ne kadar talebenin kaldığını ve bunların ne durumda olduğunu bilmiyordu. Bu sırada Zikriye Özgen isimli bir talebe velisi Belçika'da bulunan oğlu Vedat'ın resmini Batı'ya göstererek malumat istemişti. Resme dikkatle bakan Batı bu talebeyi Paris'te görmüş olduğunu ifade ettikten sonra⁸⁸ diğer velileri teskin etmek için *“çocuklarınız hakkında malumat elde etmeye uğraşacağım”* demişti. Ancak Hayriye ismindeki yaşlı bir kadın oldukça sinirli bir şekilde Batı'ya şunları söylemekten çekinmemişti:

“Talebelerimizi bırakıp gitmemeliydiniz, onlarla meşgul olmalıydınız! Talebeleri toplayıp getirmeliydiniz! Sefir olmak itibarile biz sizi mesul tanıyoruz!.”

Nebil Batı Hayriye Hanım'ı yatıştırmak için büyük bir nezaket ve sükunetle kendisine izahat vermiş, talebelerin kendi haline bırakılmadığını, gereken tedbirlerin alındığını, Belçika'da bırakılan konsolosun oradaki talebeyle ilgileneceğini tekrarlamıştı⁸⁹.

88 Nebil Batı yanıyordu. Vedat Özgen Fransa'ya geçmemiş ya da geçmemişti. 11 Temmuz 1940 tarihli gazeteler Hariciye Vekâleti'ne atfen Vedat Özgen'in Belçika'da ve sıhhatte olduğunu duyuracak (örneğin bkz. "Belçika'daki talebemiz", *Ulus*, 11 Temmuz 1940, s. 6), Temmuz 1940 sonlarında Hükümet'in Belçika ve Fransa'daki resmi ve özel tüm talebelerin yurda getirilmesi kararına rağmen ve Almanya yolu da açıkken ismi Belçika'dan dönmeyi reddeden itaatsiz 15 talebe arasında yer alacak (bkz. TDA 508/44325-211448-5) ve 12 Şubat 1941 tarihi itibarıyla hala Belçika'da olduğu bilgisi Berlin Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekâleti'ne aktarılacaktı. Bkz. TDA 508/44325-211448-7; Vedat Özgen 1941 yılı içerisinde Almanya'ya geçecek ama Türkiye'ye dönmek yerine Hamburg'da ikâmet etmeye başlayacak, 13 Ağustos 1943 tarihinde ağabeyi Beyoğlu Hükümet Tabibi Doktor Zülfü Özgen'in Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta Hamburg'daki adresi verilerek sıhhat durumu sorulacak (bkz. TDA 501/32246-128959-2), ancak Hariciye Vekâleti Hamburg'daki bütün Türk vatandaşlarının sağlık haberi hakkında ilgililere gereken tebligatın zaten yapıldığı gerekçesiyle bu telgrafta cevap vermeyecekti Bkz. TDA 501/32246-128959-1; Vedat Özgen'in sonraki zamanlarda yurda dönüp dönmediği konusunda ise bir bilgiye ulaşamadık.

89 "Brüksel elçimiz Nebil Batı dün geldi", *Vakit*, 8 Haziran 1940, s. 2; Tan gazetesi konuyla ilgili haberinde Nebil Batı'nın Belçika'dan Fransa'ya geçen talebelerin sayısını 38 değil 37 olarak verdiğini yazmaktadır. Bkz. "Brüksel Elçimiz Dün Paristen Geldi ve Ankaraya Gitti", *Tan*, 8 Haziran 1940, s. 2.

Nebil Batı'nın gazetelere yansıyan açıklamalarının talebe velilerini ve kamuoyunu tatmin edecek mahiyette olmadığı açıktır. Meseleye hâkim olmadığı belliydi ve belki de en rahatsız edici olanı, elçi olarak vazife yaptığı ülkede öğrenim gören Türk talebelerin sayısından bile haberdar olmadığını söyleyivermiş olmasıydı. 9 Haziran'da *Akşam* gazetesinde Vâ-Nû imzalı köşe yazısı meseleyi bu noktadan ele alıyordu ama bunu kişi olarak Nebil Batı'yı hedefe koymaksızın Türk Hariciye teşkilatının diploması/diplomatlık algısını tartışmaya açmanın bir vesilesine dönüştürerek yapıyordu. Vâ-Nû Nebil Batı'nın açıklamalarından yola çıkarak Hariciye'de bir şeylerin yürümediğini tespit ederek başlıyordu yazısına. Şu veya bu ülkede devlet adına vazife yapan temsilcilerin “*talebe, çocukluk edip bizzat müracaat etmese bile*” pasaport dairesi ve sair birçok yolla kimlerin nerede ve hangi işte bulunduğunu avuçlarının içi gibi öğrenebileceklerine dikkat çeken Vâ-Nû “...*çoban, kuzuların melemesini beklemeden sürüsünü sayar...*” diyordu. Ancak Belçika'daki talebe meselesi özelinde Nebil Batı'ya getirilen suçlamaya katılmadığını, daha mühim işleri olan Batı'nın bu meseleyle şahsen değil kendisine bağlı memurlar vasıtasıyla ilgilenmesi gerektiğini ve yaptığı açıklamadan da öyle olduğunu anlaşıldığını ifade eden Vâ-Nû esas meselenin “Müsteşrik” ve (kavramsallaştırmanın Adnan Adıvar'a ait olduğunu belirterek) “Müstağrib” yetiştirmek olduğunu ifade ediyordu. Çeşitli örneklerle meseleyi açan Vâ-Nû'nun anlatmak istediği şey yabancı ülkelerde görev yapan Hariciye mensuplarının rutin resmi işleriyle yetinmeyerek Batılıların çok uzun zamandan beri yaptıkları gibi görevli oldukları ülkeleri, yetkin eserler verebilecek düzeyde, maddeten ve manen en mahrem noktalarına kadar tanıma, anlama çabası içerisine girmeleri gerektiğiydi. Herhalde Vâ-Nû Belçika'daki Türk talebelerin sayısını tespit edemeyecek denli çevreye ilgisiz bir vazife anlayışının bütün bunları başaramayacağını ima etmekteydi ama bir kez bakış açıları değiştirilebilirse Türk diplomatlarının bu hedefi gerçekleştirebilecek donanım ve zamana sahip olduklarını da düşünmekteydi⁹⁰.

Ancak Zekeriya Sertel 11 Haziran'da *Tan* Gazetesi'ndeki “Günün Meseleleri” köşesinde doğrudan Nebil Batı'yı hedef aldı. Batı'nın güçlkle kaçırıp beraberinde getirdiği söylenen üç sandık, dokuz bavul ve gaz maskesini söz konusu ederek Brüksel büyükelçisinin egoistçe davrandığını ima eden Sertel, Belçika'dan gelen talebelerin ifadelerinin Batı'nın Sirkeci garında maruz kaldığı suçlamaları haklı çıkardığını, tehlike başlar başlamaz talebeleri unutup kendini kurtarma kaygısına düştüğünün katiyet kazandığını söylüyordu. Talebelerin ondan yardım beklemeleri devletin temsilcisi olması hasebiyle

90 Vâ-Nû, “Akşamdan Akşama: Türk müsteşrikleri ve Türk “müstağribleri,, hariciyeciler arasından çıkabilir”, *Akşam*, 9 Haziran 1940, s. 3.

doğaldı ve batan bir geminin kaptanı olarak gemiyi en son terk etme mecburiyeti vardı. Bu mecburiyeti unutmuş olmasını üzüntüyle karşılamamak mümkün olmadığı gibi bazı öğrencilerin Belçika'dan yaya olarak kaçmak zorunda bırakılmaları da mazur görülecek bir ihmal değildi⁹¹.

Nebil Batı'dan bir gün sonra Paris'ten gelen Brüksel Sefareti İdari İşler Başkatibi Cemil Vafi ve Konsolosluk Servisi Başkatibi Burhan Işın da Sirkeci garında kendilerini karşılayan talebe velilerine bilindik şeyleri tekrarlamakla yetindiler: Belçika'dan Fransa'ya sefirle birlikte geçmişlerdi ve sonrasında Belçika'da kalan talebelerle ilgili olumsuz bir haber almamışlardı. Ama işgalden sonra Belçika ile Fransa arasında hiçbir iletişim ve haberleşme imkânı kalmadığından son vaziyet hakkında bilgi sahibi değillerdi⁹².

Seferlerine yeniden başlamış bulunan Simplon/Şark ekspresinin 9 Haziran'da İstanbul'a getirdikleri arasında Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin eşi Lamia Gerede ile Berlin Ticaret Ataşesi Sait Sarper de bulunmaktaydı. Talebe velilerine açıklama yapma sırası onlardaydı. Almanya'daki talebelerin durumuna dair çizdikleri pembe tablonun⁹³ ardından Sarper Belçika'daki talebelerle ilgili önemli bilgiler verdi. Bunlardan beş tanesi Hollanda'ya geçmiş ve oradan Berlin sefaretine mektup göndermişlerdi. Sarper bu mektupları Hariciye'ye teslim etmek üzere yanında getirmişti. Almanya ve Hollanda arasındaki yollar askeri nakliyat dolayısıyla kapalı bulunduğundan işgal idaresi bu öğrencilerin Almanya'ya gitmelerine müsaade etmemektedir ama Berlin sefaretine bu hususta Alman Hariciyesi nezdinde teşebbüslere girişmişti⁹⁴. Bu beş öğrenci de eklenince Belçika'da kaldığı tespit edilen öğrenci sayısı 28'e çıkmış oluyordu.

Aynı gün gelen konvansiyonel treninden inenler arasında ise Belçika'dan Fransa'ya geçen iki talebe bulunmaktaydı⁹⁵.

91 "Günün Meseleleri: Belçikadaki Talebemiz Meselesi", *Tan*, 11 Haziran 1940, s. 5.

92 "Dün Sabah Avrupadan Gelenler", *Tan*, 9 Haziran 1940, s. 2; "Brüksel elçiliği erkânı geldiler", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1940, s. 2.

93 "Almanya'da bulunan talebemizin vaziyeti", *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1940, s. 2.

94 Bu talebelerin isimleri şöyleydi: Adnan Erzinçay, Memduh Özkul, Hicri Zamangil, Nevzat Eratan ve Abdülkadir Örencik. Bkz. "Harp Sahasında Kalan Talebemizin Vaziyeti", *Tan*, 10 Haziran 1940, s. 2.

95 Bu iki talebe Fahri Gomulu ve Fethi Çorluhan idi. Bkz. "Harp Sahasında Kalan Talebemizin Vaziyeti", *Tan*, 10 Haziran 1940, s. 2.

11 Haziran'da Hariciye Vekâleti Belçika'da ve sıhhatte oldukları tespit edilen beş talebenin daha ismini ilan etti⁹⁶. Böylece Belçika'da kaldığı tespit edilen talebe sayısı 33'e ulaşmış oluyordu. Bu arada Hariciye Vekâleti 14 Haziran'da Belçika'daki talebelerin Türkiye'ye Almanya yoluyla dönmeleri için gereken girişimlerin yapıldığını resmi bir tebligatla duyurdu⁹⁷.

6. Paris Yolu Kapanıyor

Artık Fransa için daha karanlık günler gelip çatmıştı. 10 Haziran'da Fransız Hükümeti'nin terk etme kararı aldığı ve neredeyse hiçbir otoritenin kalmadığı Paris'ten güneye doğru büyük bir göç dalgası başlamış ve nihayet şehir 14 Haziran'da Almanlara teslim olmuştu. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği de Fransız Hükümeti'ni takiben 10 Haziran'da Tours'a, 15 Haziran'da Bordeaux'ya, 30 Haziran'da La Bourboule'e ve nihayet 10 Temmuz'da Vichy'ye taşınacaktı. Paris'te kalan Türk vatandaşlarının ve tabii bu arada talebelerin de tahliyesiyle Paris Başkonsolosu Cevat Dülger ilgilenecekti⁹⁸.

13 Haziran'da Sirkeci garına giren trenden inen talebeler sevinçli ama aynı zamanda geride bıraktıkları arkadaşları için endişeliydiler. Bunlardan Paris'ten gelen Nihat Yılmaz Kankat bu gelen trenin Fransa'dan gelen son tren olduğunu söylemiş ve Paris'teki son gününde yaşadıklarını anlatmıştı: “...*Gar de Lyon'dan trenimiz hareket edeli on beş dakika olmamıştı ki garın bombardıman edildiğini duyduk. Akabinde alev ve dumanların çıktığını gördük...*”. Bu son tren Fransa-İtalya hududu da kapatılmış olduğundan İtalya'ya geçebilmek için geri dönüp önce İsviçre'ye girmek zorunda kalmıştı⁹⁹.

Paris'in Almanlara teslim olmasının sonuçlarından biri şehirdeki Türk talebelerin, eğer daha önce geçmemişlerse, Fransa'nın daha güney bölgelerine geçmek zorunda kalacak olmalarıydı¹⁰⁰ ve Paris üzerinden Türkiye'ye dönüş olanaklarını da kaybetmeleriydi.

Bu arada hükümet tarafından okutulan talebelerin Türkiye'ye dönmeleri veya Fransa haricinde başka bir ülkeye nakledilmeleri halinde sarf edilmek üzere Merkez Bankası tarafından Paris konsolosluğuna 182.142 Frank gönderilmişti¹⁰¹.

96 Bu beş talebenin isimleri şöyleydi: Nihat Bayram, Nejat Aybers, Hüseyin Ulus, Turhan Tapman, Haluk Özgen. Bkz. “Belçikadaki talebemize aid yeni liste”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1940, s. 3; “Dün Sabah Gelenler”, *Tan*, 12 Haziran 1940, s. 2.

97 “Pariste bulunan Türk talebeleri”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1940, s. 3.

98 Hüseyin Kalemli, Türkiye Paris Başkonsolosunun Raporuna Göre İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Paris'i İşgali, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12 S. 24, Güz 2016, s. 39-43.

99 “İtalyadan gelen talebelerimiz”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1940, s. 2.

100 “Pariste bulunan Türk talebeleri”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1940, s. 3.

101 *TDA*, 508/44325-211450-2,3,4,5.

Hariciye Vekâleti Paris Başkonsolosu Cevdet Dülger'in Fransa'daki talebelerin vaziyeti ile ilgili gönderdiği telgrafı 14 Haziran'da Anadolu Ajansı vasıtasıyla kamuoyuyla paylaştı. Buna göre o güne kadar resmi ve özel talebelerden vize ve pasaport alanların sayısı 95 idi. Paris konsolosluğunun nakdi yardımıyla ve haber vererek gidenlerin sayısı 36, yardım almaksızın veya haber vermeksizin gidenlerin sayısı tahminen 15, aldıkları nakdi yardımla Paris'ten güneye gidenlerin sayısı 15 ve gene yardım aldıkları halde imtihanlarının geç bittiğini öne sürerek gitmemiş olanların sayısı 20 idi. Bu 20 kişilik son grup Paris'in vaziyeti sebebiyle artık şehri terk etmek istemekteydiler ancak tümü askere tahsis edilmiş bulunduğundan nakil vasıtası bulunmamıştı. Bu durumda Dülger büyükelçilikteki otomobillerden birinin talebelerin en yakın ve emin bir yere nakli için acilen ve geçici olmak kaydıyla gönderilmesini istemişti¹⁰². Erkin 12 Haziran'da Tours'da Fransa İçişleri Bakanı Mandel'le görüşmüş ve Paris'te kalan 25 Türk talebenin güneye nakledilmesi için yardım istemişti¹⁰³. Erkin'in 12 Haziran itibarıyla sayılarını 25, Dülger'in ise 20 olarak verdiği talebeler Büyükelçiliğin 15 Haziran'da Bordeaux'ya nakli sebebiyle bir askeri kamyonla Bordeaux yakınlarındaki Langon kasabasına getirildiler ve Talebe Müfettişi Refik Günel gözetiminde bir yere yerleştirildiler. Ancak Erkin Bordeaux sokaklarında pek çok Türk talebe görmüş ve bunlar yersiz yurtsuz kaldıklarını, banklarda yattıklarını öne sürmüşlerdi. Bunun üzerine Erkin Fransa Eğitim Bakanlığı kanalıyla bu öğrenciler için bir yatılı okulda 40 kişilik yatak ve talebe müfettişi için de bir oda ayarladı¹⁰⁴. Ne var ki ertesi gün talebeler bu okula gitmemiş ve ikinci gün ise ancak zorlamayla gitmişlerdi¹⁰⁵. Erkin talebelerin bir kısmının gerçekte Fransa'yı terk etme niyetinde olmadıklarını ve genel anlamda talebelerin kayıtsız tavırlarının kendisine Fransız Hükümeti'ni takiben sürekli yer değiştirmenin verdiğiinden daha büyük bir sıkıntı verdiğini Ankara'ya rapor edecekti¹⁰⁶.

102 Paris konsolosluğunun nakdi yardımıyla ve haber vererek gidenler: Ergenç, Boylu, Erhanoglu, Ulusoy, Budak, İşmen, Atmersoy, Ergil, Uluand, Erkmenol, Yasa, Urgan, Tiner, Yalabuk, Batuk, Eskici, Epirden, Pekinel, Rona, Atsan, Gelenbevi, Gömülü, Ekicioğlu, Çorluhan, Dosdoğru, Ansen, Bayjai, Çölgeçen, Kankat, Turgay, Azakoğlu, Derman, Meliha, Armay, Baraz, Tiner.

Aldıkları nakdi yardımla Paris'ten güneye gidenler: Kalmıklar, Obay, Aytuğ, Bagoğlu, Güreli, Çopuroğlu, Bengisu, Kulay, Aybar, Rifat Cimboz, Ulucay, Dobra, Burcu, Cemile, Alaiyeli.

Yardım aldıkları halde imtihanlarının geç bittiğini öne sürerek gitmemiş olanlar: Gürsoy, Özbay, Aytaç, Sayar, Kocamehi, Akbay, Kamamcıoğlu, Taner, Pirinçcioğlu, Tarancı, Dicleli, Barda, Yeşil, Çokdeğerli, Özgür, Öztürk, Sebuk, Çauacı, Dalayman, Necip Alaiyeli. Bkz. "Fransadaki talebemiz: Paris baş konsolosumuzdan gelen telgraf", *Akşam*, 15 Haziran 1940, s. 5; Talebelerin naklinde gösterdiği çabalardan dolayı Hariciye Vekâleti Paris Başkonsolosu Cevdet Dülger'in bir derece terfi ettirilmesine karar vermiş, Paris Büyükelçisi Behiç Erkin ise ortada terfiyi gerektirecek bir durum olmadığı yönünde kanaat belirtmesine rağmen terfi gerçekleştirilmiştir. Erkin bu terfiyi Cevdet Dülger'in Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun en sadık adamlarından biri olmasına bağlıyor. Bkz. Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958*, s. 474-475.

103 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 459; *TDA*, 534/37395-150248-22.

104 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 471.

105 Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1275.

106 Nesrin Akkor, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)", s. 1273-1277.

Öte yandan ailelerin Sirkeci garındaki bekleyişi sürmekteydi. 17 Haziran'da yedi saatlik rötarla Sirkeci'ye ulaşabilen konvansiyonel treninden inenlerin etrafı talebe yakınları tarafından sarılmış, yolcuların Fransa'da kalan Türk talebeler hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine veliler, nerede olduklarını bilmedikleri ve hükümetin yayımladığı listelerde de yer alamayan çocukları için yeniden Hariciye Vekâleti'ne başvurma kararı almıřlardı¹⁰⁷. 20 Haziran'da talebe velileri tarafından etrafı sarılan kişi bu kez Stokholm konsolosu Hasan Nuri idi. Berlin'den geçerken öğrendiklerini aktardı: Fransa'nın Alman işgali altında bulunan kesimiyle muhabere temin edilmişti ve oradaki talebelerin vaziyetinde endişeyi gerektirecek bir hal olmayıp yakında memlekete dönmeleri mümkün olacaktı. *Tan* gazetesi Hasan Nuri'nin açıklamalarına şu bilgiyi ilave ediyordu: Fransa ve Belçika'daki talebelerin geri dönüşünün gecikmesi bütün nakil vasıtalarının askeri idare emrine tahsis edilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı ve bu yüzden Almanya içinde seyahat etmek bile çok güç hale gelmiřti¹⁰⁸.

7. Belçika'da Kalan Talebeler Dönmeye Başlıyor

Belçika'daki talebelerden Muzaffer Kaçı ve Recep Safoğlu 21 Haziran'da Sirkeci'de konvansiyonel trenin inenler arasındaydı. Almanya üzerinden gelen iki talebe Liege ve Brüksel'de daha 33 talebe bulunduğunu, bunların toplu halde gelmek üzere olduklarını söylemişlerdi. *Tan* gazetesi Berlin elçiliğinin Belçika'daki talebelerin dönüşüyle ilgili yaptığı girişimlerin Alman Hükümeti'nce çok iyi karşılandığını, mümkün olan kolaylığın gösterileceğini yazmaktaydı. Kayıp talebe bulunmadığını ve hepsinin durumunun iyi olduğu temin edilmekteydi. Bir müddet nerede oldukları anlaşılamayan iki talebenin de Fransa'ya geçtikleri düşünölmekteydi. Belçika'daki talebelerin eski pansiyonlarında kalmalarına müsaade edilmiş, pasaport muameleleri tamamlananlar askeri kamyonlarla Almanya'ya sevk edilmiřlerdi¹⁰⁹. *Tan* ertesi gün Fransa'daki talebelerin de gelmek üzere olduğunu duyuruyordu. Hariciye Vekâleti'ne gelen bilgiye göre hepsinin durumu iyiydi ve Paris'ten ayrılan 20 kadar talebe Bordeaux'ya salimen varmışlardı. Güney Fransa'daki talebelerin memlekete İspanya üzerinden dönmeleri için Paris ve Madrid elçiliklerine tebligat yapılmış, talebelerin ilk vasıta ile İspanya'ya geşirilmeleri için emir verilmişti. Talebelerin bütün ihtiyaşları konsolosluklar tarafından karşılanacaktı. Paris'te kalan talebeler ise Almanya yolu ile döneceklerdi¹¹⁰. 28 Haziran'da yurda dönen

107 "Konvansiyonel Treni, Dün Şehrimize 7 Saat Geç Geldi: Çocuklarını Bekliyen Ailelerin Müracaati: Beklenen Talebemiz", *Tan*, 18 Haziran 1940, s. 2.

108 "İstilâ Edilen Yerlerde Talebemizin Vaziyeti", *Tan*, 21 Haziran 1940, s. 2.

109 Liyej ve Brükseldeki 33 Talebemiz Geliyor", *Tan*, 22 Haziran 1940, s. 2.

110 "İtalyadan Dün Gelen Yolcular: Fransadaki Talebe", *Tan*, 23 Haziran 1940, s. 2.

Lahey Ticaret Ataşesi Melih Güner Hollanda'da sadece bir Türk talebe bulunduğunu ve onun da yakında döneceğini söylemişti¹¹¹. Aynı gün basında Paris'teki talebenin harp sahası haricindeki mıntıkalara sevk edilmiş olduklarının evvelce ilan edilmiş bulunduğu hatırlatılarak bu mıntikalardaki talebelerin isimlerinin Türk elçilik ve konsoloslukları tarafından peyderpey bildirilmeye başlandığı ve bu doğrultuda Hariciye Vekâleti'ne iki adet liste geldiği duyuruluyor, listedeki talebelerin isimleri yayımlanıyordu. Bu listelere göre halen Bordeaux şehrinde olduğu bildirilen talebelerin sayısı 23, Marsilya'da buldukları bildirilenlerin sayısı ise 5 idi¹¹². Ertesi gün *Tan* Avrupa'nın harp sahalarında kalan talebelerin vaziyetinin artık tamamıyla açıklığa kavuştuğunu, Hariciye Vekâleti tarafından Bordeaux ve Marsilya'da buldukları bildirilen talebelerin İspanya yoluyla dönüşleri için yapılan teşebbüslerden olumlu netice alındığını bildirdiyordu¹¹³.

Bu arada Almanya ve Fransa arasında 22 Haziran'da imzalanan ateşkes 25 Haziran'da yürürlüğe girmişti. Bu ateşkesle Fransız topraklarının kuzeyini ve Atlantik kıyılarını kapsayan kesimini de ihtiva eden beşte üçlük bölümü Alman işgal sahası olarak kabul edilirken güney ve güneydoğu kesimi ile birlikte Akdeniz kıyılarını ihtiva eden kalan bölümü Fransız idaresine bırakılıyordu. Almanlar anlaşmaya göre 1 Temmuz'da Bordeaux'ya girecekti ve bu yüzden Türk Büyükelçiliği 30 Haziran'da şehri terk ederek La Bourboule'e geçti¹¹⁴. Erkin Bordeaux'daki Türk talebeleri Alman işgal sahası dışındaki en yakın kasaba olan Périgueux'ya göndermeye karar verdi ve Fransız makamları vasıtasıyla orada kendilerine yer temin etti. Ne var ki talebenin kayıtsız tavırları sebebiyle ancak bir bölümü Périgueux'ya nakledilebildi ve diğer bir kısmı Bordeaux'da kaldı¹¹⁵. Paris Büyükelçiliği 10 Temmuz'da bu sefer Fransa Hükümeti'nin yeni merkezi Vichy'ye nakledildi¹¹⁶. Bir süre sonra talebelerin yatıp kalkması için Lyon'da bir okul binası ayarlandı ve Périgueux'daki talebelerin buraya getirilmesine karar verildi. Ancak bu nakil işlemi de yine talebelerin tavırları sebebiyle güçlükle gerçekleştirilebildi. Ancak Erkin talebelerin Lyon'a geldikten sonra memlekete dönünceye kadar çok rahat ettiklerini söylüyor¹¹⁷.

111 "La Hays Ticaret Ataşesi Dün Geldi", *Tan*, 29 Haziran 1940, s. 2.

112 Bu talebelerin isimleri şöyleydi: Bordeaux'da olduğu bildirilenler: Enver, Necati, Nezihi Çandaş, Necat Yücutürk, Lutfi Yaşdağlı, Vecdi Türel, Cemal Pehlivanlı, Hacı Targan, Bülent Yermen, Ali İşay, Avni İnel, Mehmet Ali, Ragıp Sanca, Orhan Hamami, Cahit Tataş, Hayri Erkmen, Ekrem Kökpınar, Aron Anjel, Necip Alaiyeli, Bayan Alaiyeli, Müzeyyen Çokdeğerli, Şemsettin Kocamemi, Neşet Sirmen. Marsilyada olduğu bildirilenler: Osman Bener, Abdülkadir Ereme, Nazmi Gürel, Ahmet Çaya, Münir Belen. Bkz. "Fransadaki Talebemiz", *Tan*, 29 Haziran 1940, s. 2.

113 "Hollandadaki Ticaret Heyeti Avdet Etti", *Tan*, 30 Haziran 1940, s. 2.

114 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 470-471.

115 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 472.

116 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958...*, s. 478.

117 Behiç Erkin, *Hâtrât 1876-1958*, s. 481-482.

11 Temmuz'da gazeteler Belçika'da kalan talebelerle ilgili Hariciye Vekâleti'nin bir bildirisine yer veriyorlardı. Bildiride Brüksel'deki 3, Mons'taki 1, Charleroi'daki 1 ve Pas-de-Calais'deki 1 öğrencinin isimleri verilerek bunların sıhhatte oldukları duyuruluyordu¹¹⁸.

14 Temmuz'da *Tan* oldukça sevindirici ve tabii hükümet için de oldukça rahatlatıcı bir bilgiyi okurlarıyla paylaşıyordu: Daha önce Türkiye'ye dönen Enver İnel isimli talebenin Belçika'daki talebelerden Mehmet Ali Tokgözlü ve Ethem Tokgözlü'nün Alman bombardımanı sırasında öldüklerine dair aktardığı bilgi doğru değildi. Tokgözlü kardeşlerin ailelerine gönderdikleri mektuplar her ikisinin de hayatta ve sıhhatte olduklarını ortaya çıkarmıştı¹¹⁹. 19 Temmuz'da Belçika'daki talebelerden Nihat Özgür ve Alaettin Tezol'un halen Portekiz'de ve sıhhatte oldukları, memlekete getirilmeleri imkânının araştırılmakta olduğu bilgisi Hariciye Vekâleti'ne atfen basında yer aldı¹²⁰.

26 Temmuz ise Belçika'da kalan 12 talebenin ailelerine kavuştuğu gün oldu. Bu talebelerin isimleri şöyleydi: Necat Ayders, Nazım Sunay, Halit Yapıcı, (Mehmet) Ali Tok(g)özlü, Et(h)em Tok(g)özlü, Rauf Hamami, Hüseyin Öz(ü)kurt, Tacettin Ataman ve eşi Hesna Ataman, Mualla Olgacay, Şahap Kocatopçu ve Haluk Ulu. *Cumhuriyet*'in haberine göre bunlar taarruz esnasında buldukları yerleri terk etmişler, bilâhare tekrar dönmüşlerdi. Miktarı 20 kadar olan ve Belçika'nın muhtelif yerlerinde tahsilde bulunan talebelerin hepsi halen Brüksel'de toplanmışlardı. Ancak gazete sonra Mons'ta da beş talebe olduğunu ilave ediyordu. Belçika'da kalan talebelerin vaziyetleri iyiydi. Gelen talebeler Belçika'da kalan talebeler için gerekli paranın gönderildiğini ve Almanlar tarafından bu hususta lazım gelen her türlü kolaylığın yapılmış olduğunu Berlin'de buldukları sırada öğrendiklerini söylemişlerdi¹²¹. *Tan* ise Belçika'da hâlihazırda hepsi Brüksel'de bulunan 20 talebenin kaldığını aktarıyordu¹²². *Son Telgraf*'a göre ise Brüksel'de 20 ve Liege'de 5 talebe kalmıştı¹²³.

Bu arada Almanya Dışişleri Bakanlığı 1 Temmuz 1940 tarihinde Berlin Türk Büyükelçiliği'ne verdiği şifahi notada, Türk Hükümeti'nin 15 Temmuz'a kadar Oslo, Lahey, Brüksel ve Lüksemburg'daki diplomatik temsilciliklerini geri çekmesinin sağlanmasını istedi.

118 Bu talebeler şunlardı: Brüksel'de: Behzat Balkaya, Vedat Özgen, Fikri Tuncer, Mons'ta: Mahmut Kirazcı, Charleroi'da Kemal Kerpişçi, Pas-de-Calais'de Atam Keletyan. Bkz. "Belçika'daki talebemiz", *Ulus*, 11 Temmuz 1940, s. 6.

119 "Maarif Vekili Dün Şehrimize Geldi: Tahsildeki Talebemiz", *Tan*, 14 Temmuz 1940, s. 2.

120 "Fransadaki Talebemiz: Belçikadaki Talebemiz", *Tan*, 19 Temmuz 1940, s. 2.

121 "Belçikadan gelen talebeler", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1940, s. 2.

122 "Belçikadan 12 Türk Talebesi Daha Geldi", *Tan*, 27 Temmuz 1940, s. 2.

123 "Bu sabah Belçikadan dönen talebemiz", *Son Telgraf*, 26 Temmuz 1940, s. 3.

Öte yandan bu ülkelerdeki konsolosluklar yerlerinde kalıp vazifelerine devam edebileceklerdi¹²⁴. 15 Temmuz olarak belirlenen son çıkış tarihi daha sonra 18 Temmuz olarak revize edildi¹²⁵. Ancak zaten Belçika'daki Türk diplomatik misyonu ülkeyi terk etmiş ve Brüksel elçilik binasının ofisleri konsolosluk faaliyetleri için kullanıyor olduğundan Fethi Denli talep üzerine Almanlara sadece konsolosluk personelinin bir listesini iletmekle yetindi¹²⁶.

8. Fransa ve Belçika'da tahsil Gören Bütün Talebelerin Türkiye'ye Getirilmesi Kararı

Devletin akılcı kararlar alamaması ve net bir irade ortaya koyamaması sebebiyle pek çok talebe savaşın orta yerinde oradan oraya sürüklenmekteydi. Hariciye Vekâleti özellikle Belçika ve Fransa'daki talebelerin durumunu göz önüne alarak temmuz sonlarına doğru Başvekâleti dürtme gereği hissetti. Bunun sebebi muhtemelen talebelerin vaziyetindeki belirsizliğin ve dağınıklığın, büyük bir siyasal ve askeri kaos ortamında onlarla meşgul olması gereken elçilik ve konsolosluklara bindirdiği fazladan yükü. 24 Temmuz'da Hariciye'den Başvekâlet'e gönderilen yazıda Belçika'da ve Fransa'nın her iki kesiminde bulunan talebelerin tahsil süreçlerine, bu talebeleri okutan muhtelif müesseselerin farklı yaklaşımları sebebiyle belli ve ortak bir yön verilemediği, artık meselelerin gündelik tedbirlerden ziyade kesin ve esaslı kararlara bağlanması, bunun için de söz konusu müesseselerin yaklaşımlarının uzlaştırılması gerektiği vurgulanıyordu. Hariciye'nin bu çıkışı üzerine talebe okutan müesseselerin iştirakiyle Başvekâlet'te bir komisyon toplandı ve gerek Fransa'daki gerek Belçika'daki bütün talebelerin Hariciye'nin girişimleriyle derhal Türkiye'ye geri getirilmelerine ve bunun için gerekli paranın Paris ve Berlin elçilerine gönderilmesine karar verildi¹²⁷.

Komisyonun aldığı karar kendi imkânlarıyla okuyan talebeler için de geçerliydi. Gelmek istemeyen resmi talebenin tahsisatı kesilecek, hususi talebeye para gönderilmesine de müsaade edilmeyecekti. Hariciye Vekâleti 1 Ağustos 1940 tarihinde bu kararı Berlin Büyükelçiliği'ne bildirirken Belçika'daki talebenin iadesi için gereken paranın Berlin Büyükelçisi adına gönderilmek üzere olduğunu, Brüksel konsolosluğunun da durumdan haberdar edilerek talebelerin seyahatleri için gereken izinlerin sağlanmasını istiyordu¹²⁸.

124 *TDA*, 508/44325-211451-21, DGSN 3.

125 *TDA*, 508/44325-211451-21, DGSN 2.

126 *TDA*, 508/44325-211451-21, DGSN 7-10.

127 *BCA*, 30-10-0-0/142-14-6, lef 1-2; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, "II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler", s. 134.

128 *TDA*, 508/44325-211450-17, DGSN 1-2.

Bu arada Türkiye'ye münferit olarak gelen talebeler görölüyordu. Belçika'da Maliye ve İktisat tahsili yapmaktayken Alman saldırısı üzerine Fransa'ya kaçan, önce Marsilya'ya oradan da İspanya'ya geçen Orhan Taner Barselona'da "Demir Şilebi"ne binmişti. "Demir Şilebi" Marsilya'ya yük götürmek üzere 31 Mayıs 1940'ta Türkiye'den yola çıkmış, Marsilya'dayken İtalya da savaşa girince yükünü boşaltma imkânı bulamadığından tarafsız Barselona limanına sığınmıştı. Burada yükünü boşaltan gemi tekrar demir alarak ağustos ayı başında Türkiye'ye gelebilmişti. *Tan* gazetesi Taner'in müthiş mahrumiyetler içinde geçen maceralı yolculuğuna ve İspanya'nın çektiği sefalete dair izlenimlerine yer veriyordu¹²⁹.

Belçika'daki talebelerin Türkiye'ye Almanya üzerinden dönmeleri konusunda bir tartışma yoktu. Fransa'da bulunan talebelerin Türkiye'ye hangi yolla getirilebilecekleri meselesinin ise hükümeti bir hayli meşgul ettiği ve aynı anda farklı girişimler yapmasına sebep olduğu görölüyor. Fransa'nın biri Alman işgali, diğeri Fransız idaresi altında iki kısma bölünmüş olması ve her iki bölgede de talebelerin bulunması meseleyi zorlaştırıyordu. Paris'te bulunan elçilik İkinci Kâtibi tarafından Alman işgali altında bulunan bölgedeki talebelerin Türkiye'ye Brüksel-Berlin yolu üzerinden gönderilebilmesi için Alman işgal idaresine zaten komisyon kararından önce 7 Temmuz'da müracaat edilmişti. Aynı içerikte bir müracaatın temmuz ayının ilerleyen günlerinde Berlin Büyükelçiliği tarafından Alman makamları nezdinde de yapılmış olduğu anlaşılıyor¹³⁰. Hariciye Nezareti 8 Ağustos'ta Berlin Elçiliği'nden aynı müracaatı bu kez Vichy Hükümeti bölgesinde bulunan talebeyi de kapsayacak şekilde tekrarlamasını istedi¹³¹. (Anlaşılan Güney Fransa'da bulunan öğrencilerin Türkiye'ye İspanya yoluyla getirilmesine dair teşebbüsler sonuca ulaşmamıştı). Bu doğrultuda Berlin Büyükelçiliği Alman Dışişleri Bakanlığı'na 10 Ağustos'ta bir nota verdi¹³². Ancak muhtemelen Fransa'nın işgal altında bulunan ve bulunmayan kısımları arasında bütün münasebetin kesik olduğunun açıklığa kavuşması üzerine bu sefer Vichy Hükümeti'nin kontrol ettiği bölgede bulunan talebenin İsviçre üzerinden sevki için Vichy'deki elçiliğe tebligat yapıldı¹³³.

129 "Demir Şilebi de Barselondan Geldi", *Tan*, 3 Ağustos 1940, s. 2.

130 *TDA*, 508/44325-211450-27, DGSN 1.

131 *TDA*, 508/44325-211450-28. Hariciye Vekâleti aynı gün (8 Ağustos) Berlin Konsolosluğu'na gönderdiği şifrede talebinin başka ülkelere nakli ya da Türkiye'ye iadesi için Maarif Vekâleti'nin gönderdiği paradan ne kadar kaldığını ve ayrıca bu paradan icabında Brüksel ve Paris konsolosluklarına ne şekilde gönderilebileceğini soruyordu. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-30; Başkonsolos Payman buna 10 Ağustos'ta verdiği cevapta bankada 346 dolar 17 santim ve kasada 130 Mark 3 fenik kaldığını, bu paranın o anki şartlarda yalnız Brüksel'e gönderilebileceğini bildiriyordu. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-31.

132 *TDA*, 508/44325-211450-25.

133 *TDA*, 508/44325-211450-27, DGSN 1-2.

Hariciye Vekâleti 21 Ağustos'ta¹³⁴ ve 7 Eylül'de Berlin Büyükelçiliği'ne Alman cevabının geciktiğini iki kez hatırlattı¹³⁵. Anlaşılan Hariciye Vekâleti Belçika ve Fransa'daki talebelerin memlekete getirilmesi büyük bir hatanın telafisi olarak görüyor ve konuya epeyce önem atfediyordu. Büyükelçi Hüsrev Gerede bunun üzerine 11 Eylül'de Alman makamlarına bir nota ile tekrar müracaatta bulundu. Alman Dışişleri Bakanlığı Türkiye Şefi'nden telefonla aldığı cevap ise umumi müşkülât aşılıncaya dek biraz daha sabredilmesi yönündeydi. Durumu Hariciye'ye bildiren Gerede bu durumda talebenin zor duruma düşmemesi için tahsisatlarının bir müddet daha gönderilmeye devam edilmesini istiyordu¹³⁶.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın konuya dair kapsamlı cevabı 13 Eylül 1940 tarihli şifahî notayla geldi. Notaya göre tarafsız devletler tebaasına mensup yabancı talebelerin Alman işgali altında bulunan topraklardan ayrılmalarına dair Alman Dışişleri Bakanlığı'nın muhtelif müracaatları Alman askeri makamlarınca Belçika-Almanya sınırından geçişlere henüz müsaade edilmediği şeklinde cevaplanmış, bunun üzerine yetkili askeri makamların dikkati bir kez daha işgal altında bulunan topraklardaki Türk talebelere çekilerek bunların Türkiye'ye dönüşünün mümkün olduğu kadar kolaylaştırılması talep edilmişti. Yetkili askeri makamlar bu konuda bir karar aldıklarında Türk Büyükelçiliği'ne bildirim yapılacaktı. Ayrıca Alman Dışişleri Bakanlığı söz konusu öğrencilerin askeri nedenlerle şimdilik ülkelerine gönderilmeleri mümkün olamazsa, zor durumdaki öğrencilerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gereken önlemlerin derhal alınmasını yetkili askeri makamlardan talep etmişti. Fransa'nın işgal edilmemiş bölgelerindeki öğrenciler için ise oradaki Türk diplomatik temsilciliğinin Vichy Hükümeti ile temasa geçmesinden başka yol yoktu zira Alman Dışişleri Bakanlığı'nın müdahalesi mümkün değildi¹³⁷.

Bu durum karşısında Başvekâlet Hariciye'nin¹³⁸ ve Maarif'in görüşü¹³⁹ doğrultusunda Fransa ve Belçika'da okuyan talebelerin Eylül istihkaklarının da gönderilmesi yönünde bir karar aldı¹⁴⁰.

134 TDA, 508/44325-211450-26.

135 TDA, 508/44325-211450-29.

136 TDA, 508/44325-211450-20.

137 TDA, 508/44325-211450-25.

138 TDA, 508/44325-211450-24.

139 BCA, 30-10-0-0/142-14-10, lef 6,7.

140 BCA, 30-10-0-0/142-14-10, lef 5; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, "II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler", s. 132.

Bu arada Hariciye Vekâleti 2. Şube Umum Müdürü Faik Hozar Alman Sefareti kâtabini çağırarak Belçika'daki talebenin dönüşü meselesine önem atfedildiğini söylemiş ve Alman Büyükelçi Von Papen'in bu konuda şahsi nüfuzunu kullanmasını rica etmişti¹⁴¹.

Bu noktada bir konunun altını çizmekte fayda var. Her ne kadar Alman kontrolü altındaki bölgelerde bulunan talebelerin geri dönüşü için Alman makamlarına defaatle müracaat edilmiş ve beklenen izin çıkmamış olsa da söz konusu öğrencilerin Almanya üzerinden dönmeye başladıkları görülmektedir. Pasaport işlemleri tamamlanan bazı talebelerin askeri kamyonlarla Belçika'dan Almanya'ya götürüldüklerine dair 22 Haziran 1940 tarihli *Tan* haberine ve yine 26 Temmuz'da 12 öğrencinin ve başka tarihlerde de başka bazı öğrencilerin Almanya üzerinden dönmüş olduğuna dair haberlere yukarıda değinilmişti. O halde Alman işgal idaresi her ne kadar yabancı uyrukluların işgal bölgelerinde seyahati konusunda genel bir izin çıkarmayı uygun bulmuyorsa da şartlar elverdikçe bunların Almanya'ya geçişlerine izin verildiği sonucunu çıkartmak mümkündür. Dolayısıyla Alman makamlarından genel bir izin beklenirken yurda dönüş süreci de bir yandan işlemekteydi. Bu şekilde Belçika'dan Almanya'ya geçen yedi talebenin daha 20 Eylül akşamı Berlin'den trene bindirilerek Viyana – Belgrad yoluyla Türkiye'ye gönderilmesi planlanmıştı¹⁴². Nitekim bu yedi talebe 23 Eylül sabahı Sirkeci garına indiler¹⁴³. 25 Eylül'de Belçika'dan bir talebe kafilesinin daha gelmesi bekleniyordu¹⁴⁴.

141 *TDA*, 508/44325-211450-19.

142 Berlin konsoloslu Payman durumun Belgrad'a bildirildiğini de ifade ediyordu. Bkz. *TDA* 508/44325-211450-37; Almanya'da tahsil gören talebelerin başka ülkelere veya Türkiye'ye nakilleri için Maarif Nezareti'nin kendi bütçesinden ayırıp Berlin Başkonsolosu Kemal Aziz Payman adına Deutsche Bank'ta açılmış kredi hesabında tutulan 33.884 Reichsmark (17.200 Türk Lirası) 18 Eylül 1940 itibarıyla olduğu gibi duruyordu çünkü Almanya'daki talebenin Türkiye'ye ya da başka bir ülkeye gönderilmesine dair henüz herhangi bir talimat verilmiş değildi. (Reichsmark sadece Almanya hudutları içinde kullanılabildiğinden talebenin dönüşü durumunda kullanılmak üzere Belgrad Büyükelçisi adına da ayrıca kredi açılmıştı). Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-3; Payman 19 Eylül'de Hariciye'ye Belçika'dan gelen Türk talebelerin Türkiye'ye sevk için gönderilen tahsisattan 213 Mark kaldığını, 25 Eylül'de gelecek kafil için ya avans gönderilmesini ya da Almanya'daki talebelere mahsus Maarif Nezareti'nin 33.000 Mark'ından harcama yapılmasına müsaade edilmesini istiyordu. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-37; Hariciye Vekâleti aynı gün (19 Eylül) Berlin Konsolosluğu'na gönderdiği şifrede Belçika'dan gelen talebeler için harcanmak üzere ay başında (maaşlarla birlikte) 500 Register Mark gönderileceğini, bu para geldiğinde yerine konmak şartıyla Maarif'in parasından harcama yapılabileceğini bildiriyordu. Ayrıca hususi talebeler için harcanacak para kendilerinden tahsil edileceği için bunlardan parayı iade edeceklerine dair ve Türkiye'deki açık adreslerinin yazılı olduğu birer senet alınıp Hariciye'ye gönderilmesi isteniyordu. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-35; Payman 20 Eylül'de Hariciye'ye şu hususları ilettiler: Gönderilecek 500 Register Mark bankadan ancak Ekim ortasında çekilebilecekti ama ikinci talebe kafilesi 25 Eylül'de bekleniyordu. Bu durumda Deutsche Bank'taki Maarif'in parasına müracaat etmek gerekecekti ama problem şuydu ki bu para konsolosluk adına değil kendi adına açılan bir kredi hesabında olup üçüncü şahıslara bankaya vereceği kişisel emirle tediyede bulunulabilirdi ve harcanacak paranın sonradan gelecek paradan konsoloslukça yerine konması mümkün olmayacaktı. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-36; Hariciye Nezareti 23 Eylül'de Belçika'dan gelecek talebelerin sevk için başka tertiplerden elde bulunan tahsisattan harcama yapılması ve 500 Mark gelince de yerine konması talimatını verdi. Bkz. *TDA*, 508/44325-211450-33.

143 Bu talebelerin isimleri şöyledi: Turhan Tapman, Emin Erer, Necdet Olgacay, Hüseyin Ulus, Kemal Olcay, Kemal Kutlu, Vahit Çopur. Bkz. "Brükselden 7 talebemiz geldi", *Tasviri Efkar*, 24 Eylül 1940, s. 2.

144 *TDA*, 508/44325-211450-37.

Öte yandan konuya dair Almanlardan beklenen genel iznin çıktığı Büyükelçi Gerede tarafından 2 Ekim'de Hariciye'ye bildirildi¹⁴⁵. 3 Ekim'de Hariciye Vekâleti Berlin Büyükelçiliği'nden öncelikle Alman işgali altındaki bölgelerden Belçika'daki talebelerin derhal memlekete dönüşlerinin sağlanmasını rica ediyordu¹⁴⁶. Ne var ki Eylül sonunda beklenen ikinci öğrenci kafilesi gelmedi. Bunun sebebi bürokratik engeller değil Belçika'da kalan 15 civarındaki hususi talebenin ülkeyi terk etmek istememesiydi.

9. Belçika'dan Dönmeyi Reddeden Talebeler

15 Ekim 1940 tarihinde Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta kendilerine tebligat yapıldığı halde Belçika'yı terk etmek istemeyen 15 öğrencinin isimleri bildiriliyor ve Brüksel Konsolosluğu'nun bunlara bundan sonra tahsisat vermeyeceğinin tabii olduğu değerlendirilmesinde bulunuluyordu. Gerede ayrıca Hariciye'ye bu itaatsiz öğrencilerin icap ettiği takdirde Alman resmi makamları aracılığıyla Türkiye'ye iadeleri yoluna başvurulmasının Anvers konsolosluğuna tebliğini öneriyordu¹⁴⁷.

19 Ekim'de Hariciye Vekâleti Belçika ve Fransa'da okuyan talebelerin son durumu hakkında Başvekâlet'i bilgilendirdi. Buna göre yurda iade kararından önce Belçika'da bulunan 81 talebenin 59 tanesi iade kararı sonrası yurda dönmüş, 7 tanesi hâlihazırda Fransa ve Portekiz'de, yurda dönmeyi reddeden ve hepsi de kendi imkânlarıyla okuyan 15 tanesi de Belçika'da bulunmaktaydı. Hariciye, Fransa'dakiler de dâhil olmak üzere gelmek istemeyen talebelere ne muamele yapılacağını Başvekâlet'e soruyordu. Başvekâlet'in kararı henüz dönmeyen öğrencilere sefarethaneler vasıtasıyla derhal dönmeleri için kati tebligat yapılması ve dönmemekte ısrar edenlere döviz müsaadesi verilmeyeceğinin ihtar edilmesiydi. Bu talebelere artık döviz verilmemesi de Maliye Vekâleti'ne tebliğ edildi¹⁴⁸. Ayrıca Hariciye Vekâleti 31 Ekim'de Berlin Büyükelçiliği'nden artık bu talebelere hiçbir yardımda bulunulmamasının Brüksel Konsolosluğu'na bildirilmesini istedi¹⁴⁹.

145 TDA, 508/44325-211448-2.

146 TDA, 508/44325-211448-1.

147 Bu 15 öğrencinin isimleri şöyleydi: Turgut Oğ, Hidayet Aytaç, Behzat Balkaya, Nihat Bayram, Atomer Koletyan, Cemal Güran, Yusuf Kazancı, Mahmut Kirazcı, Melik (Melih olacak) Kutay, Arom Mikaelyan, Vedat Özgen, Haluk Sarıcı, Haydar Tansug, Fikri Tuncer, Sami Velioğlu. Bkz. TDA 508/44325-211448-5.

148 BCA, 30-10-0/142-14-10, lef 1-3; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, "II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler", s. 135.

149 TDA, 508/44325-211448-3.

12 Şubat 1941’de Berlin Büyükelçiliği Belçika’daki 15 talebe hakkında Brüksel Konsoloslugu’ndan alınan güncel bilgiyi Hariciye Vekâleti’ne ilettili. Buna göre bu talebelerin tamamı için çıkış vizesi alınmış olduğu halde bunlardan sadece iki tanesi Türkiye’ye dönmüştü ama kalan 13 tanesi Belçika’yı terk etmemekte ısrar ediyordu. Kalan 13 talebeden bazıları kaçak eşya ticareti yapmak gibi maceralara atılmışlardı. Diğer bazıları ise kendilerine hala ailelerinden para gelmesi sebebiyle hükümetin döviz müsaadesi verilmeyeceğine dair tebligatına şüpheyle yaklaşmaktaydılar. Brüksel Konsoloslugu bu 13 talebe hakkında yapılacak muameleye soruyordu¹⁵⁰.

15 Şubat’ta Hariciye Vekâleti Belçika’da kalan talebelerin isimleri, ne tahsil ettikleri ve ailelerinin Türkiye’deki adresleri hakkında Berlin Büyükelçiliği’nden acil malumat talep etti¹⁵¹. Büyükelçiliğin 8 Nisan’da verdiği şifre cevapta artık Belçika’da kalan 13 değil 12 talebeden bahsediliyordu. Bunlardan ikisi içinde bulunulan yılın temmuz ayında tahsillerini bitirebilecek, altısı henüz mezuniyet aşamasına gelmemiş olup bir süre daha tahsil etmesi gereken, dördü ise okumayı bırakmış vaziyetteydiler. Bunlardan memleketten para alamayanların yabancı tebaalar hakkındaki hükümlere göre Belçika zabıtasınca Belçika’dan ihraçları mümkün olduğu Brüksel konsoloslugundan bildirilmişti. Bu konuda Vekâlet’ten talimat talep ediliyordu¹⁵².

Ancak bu şifrede talebelerle ilgili Hariciye’nin daha önce talep ettiği isim, ne tahsil ettikleri ve ailelerinin Türkiye’deki adresleri gibi ayrıntılar mevcut değildi. 14 Nisan’da Vekâlet bu bilgilerin bir an önce iletilmesini Berlin Büyükelçiliği’nden bir kez daha istedi¹⁵³. 18 Nisan’da Berlin Büyükelçiliği listenin hazır olduğunu ve kurye ile gönderileceğini bildirdi¹⁵⁴.

Berlin’den gelen liste 8 Mayıs 1941’de Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlet’e sunuldu. Listede hepsi de özel statüde bulunan 14 talebenin ismiyle birlikte velilerinin isim ve adresleri yer almaktaydı. (Vekâlet’in talebine rağmen talebelerin tahsil alanları listede yer almıyordu)¹⁵⁵. Başvekâlet bu listeyi, listedeki isimler için döviz verilmemesi

150 *TDA*, 508/44325-211448-8. Bu 15 talebenin (hangi ikisinin Türkiye’ye döndüğü belirtilmemişti) isimleri şöyleydi: Cemal Güran, Yusuf Kazancı, Hidayet Aytaç, Vedat Özgen, Fikri Tuncer, Turgut Ankara, Haydar Tansuğ, Aram Mikaelyan, Behzat Balkaya, Osman Tanır, Sami Velioglu, Haluk Sarıcı, Nihat Bayram, Melih Kutay, Mahmut Kirazcı. Bkz. *TDA*, 508/44325-211448-7.

151 *TDA*, 508/44325-211448-6.

152 *TDA*, 508/44325-211448-15.

153 *TDA*, 508/44325-211448-9.

154 *TDA*, 508/44325-211448-10.

155 Bu listede daha önce bildirilen 15 talebelik listeden çıkartılmış isim Haydar Tansuğ idi. Bkz. *BCA*, 30-10-0/142-15-3, lef 2,3; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, “II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika’daki Türk Öğrenciler”, s. 137-138.

talimatıyla birlikte Maliye'ye gönderdi¹⁵⁶. (Berlin Büyükelçiliği'nin Nisan ayında Belçika'dan dönmeyi reddeden 12 talebeden bahsedip Mayıs ayında 14 kişilik bir liste göndermesi aşağıda bahsi geçecek olan iki talebenin durumlarındaki belirsizlikten kaynaklanmış olabilir).

13 Mayıs'ta Berlin Büyükelçiliği, ismi listede yer alan Haluk Sarıcı'nın, beraberinde Yunan tebaasından Cefar (Cafer olmalı)¹⁵⁷ olduğu halde Berlin'e geldiğini ve ikilinin Türkiye'ye gitmek üzere yola çıktığını Hariciye'ye bildirdi. Bunların ifadelerine göre dönmekte ısrar eden 12 talebeden Turgut (Emel) (doğrusu Turgut Ankara olmalı) ile Behzat Alkaya (doğrusu Behzat Balkaya olmalı) dışındakilerin o sene içinde tahsillerini bitirmelerine imkân yoktu ve geçimlerini İstanbul'daki ailelerine ödemek üzere Belçika'da yaşayan bazı Rumlardan para alarak sağlamaktaydılar. Büyükelçi Hüsrev Gerede bu 12 talebenin durumunun hükümetin aldığı kararlara tamamen muhalif olduğunu hatırlatarak daha önce talep ettiği talimatın bir an önce iletilmesini istiyordu¹⁵⁸. (Gerede herhalde bunların Belçika zabıtası marifetiyle Belçika'dan çıkartılması yönündeki teklifini hatırlatmaktaydı). Gerede, 9 Haziran'da talebini bir kez tekrarladı¹⁵⁹. Ertesi gün Hariciye'den gönderilen cevap Gerede'nin önerisinin uygun bulunarak Başvekâlet'e sunulduğu yönündeydi¹⁶⁰. Ancak aradan iki aya yakın bir süre geçmesine rağmen Berlin'e bu konuda bir tebligatta bulunulmadığı anlaşılıyor. Zira 5 Ağustos'ta Berlin Büyükelçiliği Belçika'daki 12 talebe hakkında talimatın bir an önce gönderilmesini tekrar istedi¹⁶¹.

Ne var ki 12 Ağustos 1941 günü Alman Dışişleri'nin Berlin Büyükelçiliği'ne verdiği nota Belçika'daki talebelerin takibini çok daha zorlaştıracak tebliğler içeriyordu. Alman Hükümeti Fransa'nın işgal altında tuttuğu sahasıyla birlikte Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Norveç'te bulunan ve daha önce faaliyet yürütmelerine izin verdiği muvazzaf olsun fahri olsun tüm yabancı konsoloslukların kapatılmasına ve konsolosluk personelinin de (fahri konsolosların memuriyet mahallerinde kalabilip kalamayacaklarına Alman hükümeti karar verecekti) 1 Eylül 1941 tarihine kadar buldukları ülkeleri terk etmelerine karar vermişti. Konsolosluk faaliyetleri konusunda istisna yapıp

156 *BCA*, 30-10-0/142-15-3, lef 1.

157 Bu isim Belçika'da kalan talebelere dair Hariciye'nin daha önce yayımladığı listelerde mevcuttur. Şöyle bir düşünülecek olursa; ihtimal ki bu isim Yunan tebaası bir Türk'tü ve Yunanistan nisan ayında Alman işgali altına girmiş bulunduğundan Türkiye'ye dönmeyi tercih etmekteydi. Ama durum buysa bu ismin Yunanistan işgal edilmeden önce yayımlanmış listelerdeki listelerde nasıl yer aldığı sorusu yine ortada kalıyor.

158 *TDA*, 508/44325-211448-14.

159 *TDA*, 508/44325-211448-13.

160 *TDA*, 508/44325-211448-11.

161 *TDA*, 508/44325-211448-12.

yapılmayacağına daha sonra Alman hükümetince karar verilecekti. O güne kadar söz konusu ülkelerdeki konsolosluklar ve Alman işgal makamları arasında iş birliği yapılarak yürütülen işler bundan sonra alakadar devletlerin Almanya'daki misyonları tarafından yürütülecek ve bunların mercii Alman Dışişleri Bakanlığı olacaktır¹⁶².

Delaysıyla o dakikadan sonra belki de Ankara Hükümeti için en pratik yol söz konusu 12 talebeyi kendi kararlarının sonuçlarıyla baş başa bırakmaktı.

10. Talebelerin Amerika Birleşik Devletleri'ne Gönderilmesi

Belçika'dan dönen talebelerin bir kısmı kısa süre sonra tahsillerine devam etmeleri için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir. 6 Ekim 1940'ta *Tan* gazetesi muhtelif branşlardaki tahsillerini ikmal üzere 21 ve 22 Eylül'de İstanbul'dan Amerika'ya hareket etmiş olan talebelerin emin ve iyi bir şekilde seyahatlerine devam etmekte olduklarını duyuruyordu¹⁶³.

14 Kasım 1940'ta İktisat Vekâleti savaş sebebiyle Türkiye'ye dönen talebelerden Sümerbank ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü adına Belçika'da okuyan 20 ve Fransa'da okuyan 1 talebenin ismini içeren bir listeyi Başvekâlet'e göndererek bu talebelerin aynı branşlarda Amerika Birleşik Devletleri'nde tahsillerine devam etmelerini teklif etti¹⁶⁴. Teklif olumlu karşılandı¹⁶⁵.

162 TDA, 525/37927-152988-62.

163 "Amerikaya Gönderilen Talebemiz", *Tan*, 6 Birinci Teşrin/Ekim 1940, s. 2.

164 Belçika'da tahsil görüp bu listede yer alanlar şu isimlerdi:

Sümerbank Talebeleri: Liege Üniversitesi: 1- Cemal Uluant (Elektrik Müh.) 2- Neziha Rona (İzabe Müh.) 3- Ethem Tokgözlü (İzabe Müh.) 4- Suat Yasa (Kimya Müh.). Bu talebelerin dördü de Sümerbank tarafından 1937 yılında Avrupa'ya gönderilecek talebeleri tespit etmek için düzenlenen ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi profesörlerine tarafından yapılan sınavları kazanan talebelereydi. Bkz. "Sümerbank: Umum Müdürlüğünden", *Cumhuriyet*, 22 Birinciteşrin 1937, s. 8.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Talebeleri: Mons Politeknik Fakültesi: 5- Tacettin Ataman (Maden Müh.) 6- Fethi Çorluhan (Maden Müh.) 7- Tahsin Yalabık (Maden Müh.) 8- Hamza Batuk (Maden Müh.) 9- Ömer Eskici (Maden Müh.) 10- Saim Yurdakoş (Maden Müh.) 11- Şahap Kocatoğlu (Metalurji) Liege Üniversitesi: 12- Necdet Uran (Maden Müh.) 13- Orhan Baykal (Maden Müh.) 14- Hüseyin Özüktürk (Maden Müh.) 15- Ali Paksoy (Maden Müh.) 16- Muzaffer Kaçı (Elektromekanik) 17- İsmail Tiner (Elektromekanik) 18- Recep Ali Safoğlu (Metalurji) Brüksel Üniversitesi: 19- Adnan Erkmenol (Ticaret Müh.) 20- Nizamettin Ergil (Ticaret Müh.). Bkz. *BCA*, 30-10-0-0/142-14-11, lef 3,4; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, "II. Dünya Savaşı Başlangıcında ...", s. 135-137; Nadir Aşvaroğlu'nun "Türkiye'de Maden Mühendisliği Eğitimi Tarihçesi" adını verdiği araştırmasında MTA Enstitüsü adına 1936, 1937 ve 1938 senelerinde yurt dışına tahsile giden talebelerin isimleri, tahsil gördükleri ülke ve alanla birlikte verilmektedir. Bkz. Nadir Aşvaroğlu, *Türkiye'de Maden Mühendisliği Eğitimi Tarihçesi*, s. 77-79, <https://nadiravsaroglu.com/arsivler/4216> (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 22.06.2024. Bu listelerle MTA Enstitüsü adına Belçika'da okuyan savaş sebebiyle Türkiye'ye dönen ve bilahare ABD'ye gönderilen talebelere ait yukarıdaki liste karşılaştırıldığında iki şeyi tespit etmek mümkündür. Birincisi MTA Enstitüsü adına söz konusu üç yılda Belçika'ya gönderilen talebelerden Mahmut Kirazcı hariç hepsi bilahare ABD'ye gönderilmiştir. İkincisi ise Nizamettin Ergil'in tahsil alanının yukarıdaki listede Ticaret Mühendisliği olarak verilmesine karşın Aşvaroğlu'nun hazırladığı listede Petrol Mühendisliği olarak verilmiş olmasıdır.

165 *BCA*, 30-10-0-0/142-14-11, lef 1-2; Ayhan Sertkaya, Yakup Yılmaz, "II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler", s. 136-137.

Talebelerin Amerika yolculuğu son derece meşakkatli ve uzun oldu. Savaş koşulları sebebiyle Atlantik Okyanusu'nu kullanmak çok daha riskli olduğundan talebeler önce Musul ve Bağdat üzerinden trenle Basra'ya götürüldüler. 1940 Aralık ayının sonlarında Basra'ya ulaşan kabile burada Hollanda bandıralı bir şileple Amerika'ya doğru yola çıktı. Hindistan ve Filipin üzerinden Pasifik Okyanusu'na çıkan gemi 1941 Mart ayı sonlarında ABD'nin güneybatı sahillerindeki San Pedros limanına vardı. Ancak talebelerin okuyacağı okullar ABD'nin muhtelif taraflarındaydı ve henüz yolculuk devam ediyordu. Mesela kimya tahsil edecek olan Suat Yasa Chicago'da bulunan Northwestern Üniversitesi'ne gidebilmek için yaklaşık 3.000 kilometrelik yolu otobüsle kat etmesi gerekecekti¹⁶⁶.

Sonuç

Almanların 10 Mayıs 1940 tarihinde Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'ya yönelik başlattıkları taarruz sonucu Belçika'da yüksek tahsil görmekte olan 81 Türk talebenin içine düştüğü durum doğrudan doğruya dönemin Türk Hükümeti'nin aldığı/alamadığı kararlarla ilgilidir. 1 Eylül 1939'da Avrupa'da savaşın başlamasıyla birlikte Almanya ve Fransa'dakiler başta olmak üzere talebelerin önemli bir kısmının Türkiye'ye getirilmesi doğru bir karardı ama Belçika'daki talebelerin çoğu bu karara dâhil edilmemişti. Savaşın durağan seyrine aldanan hükümetin üst üste aldığı kararlarla geri dönen talebelerin önemli bir kısmını kısa süre sonra tekrar Avrupa'ya göndermesi de yanlıştı. Ancak hükümetin bu meselede tam anlamıyla bir akıl tutulması yaşadığını gösteren en çarpıcı örnek Almanların Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a yaptıkları saldırının ardından Fransa içlerine sarmaya çalıştıkları sırada, tam da bu muazzam kaosun orta yerine yaklaşık 70 talebe daha göndermiş ve bu talebeler büyük güçlüklerle İngiltere ve Fransa'ya ulaştıklarında ise derhal geri çağırılmış olmasıdır. Bu kararların akılla mantıkla izah edilebilecek bir tarafı yoktur. Ancak yine de bir gerekçe ortaya koymak gerekirse; Ankara Hükümeti'nin bu tutumunda muhtemelen 19 Ekim 1939'da imzalanan antlaşmayla ittifak kurduğu İngiltere ve Fransa'ya karşı geliştirdiği abartılı güven rol oynamıştır. Ankara ricali büyük olasılıkla Birinci Dünya Savaşı'ndaki tablonun tekrar edeceği ve Almanların Fransa'nın içlerine sarkmasına müsaade edilmeyeceği varsayımıyla hareket ediyordu. Bunu teyit eden diğer bir karar, gerek Fransa'da tahsil gören ve gerek Belçika'da tahsil görüp Fransa'ya geçebilen talebelerin Fransa'nın "güvenli" bölgelerinde muadil okullara yerleştirilerek tahsillerine devam etmelerine izin verilmiş olmasıdır. Hükümet süreç içerisinde Belçika ve Fransa'daki bütün talebelerin Türkiye'ye

166 Osman Öndeş, *Moda: Kadıköy'ün Güngörmüş Sayfyesi*, K-İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 255.

getirilmesi kararını alacaktır ama daha önce kolaylıkla yapabileceği bu işi artık büyük zorlukları ve engelleri aşarak yapmak durumunda kalacaktır. Hükümetin riskin boyutlarını doğru değerlendiremediği ortadadır.

Öte yandan talebenin önce geri çekilip sonra önemli bir kısmının tekrar okullarına gönderilmiş olması, ihtimal ki ikinci bir geri çekme kararını psikolojik açıdan zorlaştırıyordu. Buna bir şey daha ilave etmek yerinde olabilir: Tüm bu süreçte hükümetin büyük riskleri görmezden gelen tavrı herhâlde Türkiye'nin özellikle fen ve teknik sahalarda yetişmiş kalifiye elemanlara duyduğu acil ihtiyaçla ve devlet erkânının bu meseleye atfettiği önemle de doğrudan ilgiliydi.

Brüksel Büyükelçisi Nebil Batı'nın tutumu da konunun ilginç boyutlarından birisidir. Görüldüğü üzere Nebil Batı Hariciye Vekâleti'ne danışmaksızın Paris'e geçmesi sebebiyle çok zor bir vaziyete düşmüş, gerek hükümete gerek kamuoyuna karşı kendisini savunmak durumunda kalmıştır. Bu olay ailevi kaygıların bir diplomatın olağanüstü durumlarında kendi inisiyatifıyla alacağı kararlar üzerinde ne denli etkili olabileceğine ve baş ağrıtan sonuçlar doğurabileceğine dair çarpıcı bir örnek gibi durmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı
Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

2. Resmî Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010: 4. Cilt 1960-1983, ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel,
 , 2. basım, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

---

¹⁶⁷ Kullanılan arşiv belgelerinin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda verilmiştir.

3. Süreli Yayınlar¹⁶⁸

Akşam

Cumhuriyet

Haber-Akşam Postası

Son Telgraf

Tan

Tasviri Efkâr

Ulus

Vakit

Yeni Sabah

4. Araştırma Eserler

Akkor, Nesrin: “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Avrupa’da Eğitim Alan Türk Öğrenciler (1939-1940)”, *Vakanüvis*, Yıl: 7, Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar’a Armağan, Aralık 2022, s. 1244-1291.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 23. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Aydın, Suavi & Taşkın, Yüksel: *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Belgium: The Official Account of what happened 1939-1940, Published for The Belgian Ministry of Foreign Office by Evans Brothers Limited, London, 1941.

Çankaya, Ali, (Mücellidoğlu): “*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte” Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), IV. Cilt 1909 (1325 R.) – 1923 (1339 R.), Mekteb-i Mülkiyye Me’zunları*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Erkin, Behiç: *Hâtırat 1876-1958*, haz. Ali Birinci, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2023.

Kalemli, Hüseyin: *Türkiye Paris Başkonsolosunun Raporuna Göre İkinci Dünya Savaşı’nda Almanların Paris’i İşgali*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 12, S. 24, Güz 2016, s. 29-56.

Öndeş, Osman: *Moda: Kadıköy’ün Güngörmüş Sayfyesi*, K-İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

¹⁶⁸ Kullanılan süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Sertel, Savaş & Yedek, Şahin: “Arşiv Belgelerine Göre Milli Şef Döneminde Türkiye-Belçika İlişkileri (1938-1950)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 33, 2015, s. 353-365.
- Sertkaya, Ayhan & Yılmaz, Yakup: “II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika’daki Türk Öğrenciler”, *Tarih ve Gelecek*, C. 2, S. 2, Ağustos 2016, s. 130-139.
- Şarman, Kansu: *Türk Promethe’ler: Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)*, 2. baskı, 7. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024.
- Van der Wee, Herman & Verbreyt, Monique: *A Small Nation in the Turmoil of the Second World War Money, Finance and Occupation (Belgium, its Enemies, its Friends, 1939-1945)*, Translation from Dutch: Frank Parker, Leuven University Press, Leuven, 2009.
- Veranneman de Watervliet, Jean-Michel: *Belgium in the Second World War*, Pen & Sword: Military, Barnsley-South Yorkshire, 2014.

5. İnternet Kaynakları

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07704009.pdf (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 23.05.2024.
- <https://iletisim.gov.tr/turkce/kariyer/mahalli-katip-sekreter> (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 23.05.2024.
- <https://nadiravsaroglu.com/arsivler/4216> (Nadir Avşaroğlu, *Türkiye’de Maden Mühendisliği Eğitimi Tarihçesi*) (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 22.06.2024.

